

Αξιολόγηση Πανεπιστημιακού Έργου: Θεωρητικά και Μεθοδολογικά Ζητήματα*

(1ο Μέρος)

1. *Exordium*¹

Τα τελευταία χρόνια τίθεται με τον έναν ή τον άλλο τρόπο ζήτημα αξιολόγησης του πανεπιστημιακού έργου και διαμορφώνονται αντίστοιχες πρακτικές εξάσκησης της. Οι πρώτες κινήσεις παρατηρήθηκαν στις ΗΠΑ και με ελάχιστη χρονική υστέρηση επεκτάθηκαν με διάφορες μορφές και παραλλαγές στη Μεγάλη Βρετανία και σταδιακά στις υπόλοιπες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης². Στην Ελλάδα η αρχική απόπειρα επιβολής της πολιτικής αυτής συνάντησε σοβαρές επιφυλάξεις από σημαντική μερίδα πανεπιστημιακών και άλλων κοινωνικών και πολιτικών φορέων και, προκειμένου να προχωρήσει, χρειάστηκε να μεταλλαχτεί σε αυτοαξιολόγηση.

Από πρώτη προσέγγιση η πολιτική αξιολόγησης εμφανίζεται ως αυτονόητη εκδήλωση ενδιαφέροντος με στόχο τη βελτίωση της οργάνωσης, της λειτουργίας και της απόδοσης της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης, γεγονός που τη νομιμοποιεί πολιτικά και τη δικαιολογεί ηθικά. Τα πανεπιστήμια ως δημόσιοι φορείς οφείλουν όχι απλώς να χρησιμοποιούν τους τεθέντες στη διάθεσή τους πόρους προς εξυπηρέτηση του κοινωνικού συνόλου με τρόπο υπεύθυνο, οικονομικά αποδοτικό και κοινωνικά αποδοτικό, αλλά και να αποδεικνύουν σε κάθε περίπτωση ότι τους χρησιμοποιούν με τον κοινωνικά ενδεδειγμένο τρόπο. Οφείλουν επιπλέον να είναι δυναμικά αποδοτικοί, να προσαρμόζονται, να εκσυγχρονίζονται, να καινοτομούν και να εξελίσσονται σε μόνιμη βάση. Από τη θεμελιακή αυτή αρχή, η οποία άλλωστε ενσωματώνεται ρητά στους σύγχρονους πολιτειακούς θεσμούς, αναβλύζει και μια άλλη, η οποία συνίσταται στην υποχρέωση των πανεπιστημίων να τοποθετούνται κριτικά απέναντι σε κάθε προσπάθεια μεταβολής του οργανωτικού πλαισίου που διέπει τη λειτουργία του θεσμού, ιδιαίτερα στις περιπτώσεις εκείνες κατά τις οποίες εκτιμάται ότι οι νέες ρυθμίσεις θα έχουν αρνητικές επιπτώσεις στην εξυπηρέτηση του δημόσιου συμφέροντος.

Η επιφυλακτικότητα με την οποία έγινε δεκτή η πολιτική αξιολόγησης στη χώρα μας δεν πρέπει να εκληφθεί ως σημαίνουσα άρνηση των προηγούμενων αυτονόητων. Το αντίθε-

Ο Θεοφάνης Β. Πάκος είναι καθηγητής στο Πάντειο Πανεπιστήμιο.

* Ευχαριστώ τον καθηγητή Κώστα Σταμάτη για τις εκπαιδευτικές επισημάνσεις.

το συμβαίνει. Πηγάζει από μια διάχυτη, αν και ακαθόριστη, αίσθηση ότι τα αυτονόητα αυτά τίθενται υπό αίρεση. Τα ζητήματα οργάνωσης, λειτουργίας και προσανατολισμού της ανώτατης εκπαίδευσης είχαν αποτελέσει αντικείμενο πρόσφατης θεσμικής ρύθμισης (Ν.1268/1982), η οποία δεν έχει εισέτι προσλάβει την τελική της μορφή, με συνέπεια να τροφοδοτείται συνεχώς η θεωρητική και πολιτική αντιπαράθεση γύρω από το θέμα αυτό³. Έτσι, είναι φυσικό κάθε νέα κίνηση να αντιμετωπίζεται με κριτική διάθεση και αυτό ακριβώς συνέβη και με την πολιτική αξιολόγησης που προωθείται από την ΕΕ.

Τα τελευταία λίγα χρόνια οι κριτικές φωνές πολλαπλασιάζονται και ακούγονται πιο συχνά και πιο δυνατά σε όλες τις χώρες της ΕΕ και όχι μόνο. Η κριτική στάση ενισχύεται ιδιαίτερα εξαιτίας των αρνητικών επιπτώσεων που προκαλεί η εφαρμογή της αξιολόγησης στην πράξη και της σταδιακής συνειδητοποίησης των πραγματικών στόχων της πολιτικής αυτής⁴. Πληθαίνουν οι εμπειρικές ενδείξεις που υποδηλώνουν ότι η βελτίωση της απόδοσης των πανεπιστημίων, στην οποία υποτίθεται ότι στοχεύει η αξιολόγηση, υπηρετείται αποτελεσματικότερα με την ευλαβική τήρηση των παραδοσιακών ακαδημαϊκών κανόνων και όχι με την αλλαγή τους⁵. Παράλληλα η συστηματικότερη διερεύνηση της αξιακής θεμελίωσης της πολιτικής αυτής αποκαλύπτει ότι η αξιολόγηση αποτελεί μάλλον το πρόσχημα στο όνομα του οποίου επιχειρούνται εντελώς διαφορετικές επιδιώξεις.

Ας δούμε όμως ποια επιχειρήματα μπορούν να στηρίξουν την, όντως, απόλυτη κατάληξη της προηγούμενης παραγράφου. Το βασικότερο επιχείρημα απορρέει από το γεγονός ότι το αίτημα για αξιολόγηση του πανεπιστημιακού έργου δεν υπήρξε αυτόνομο αλλά παράγωγο. Η πολιτική προωθήθηκε από συντηρητικές (τουλάχιστον στην αρχική φάση) κυβερνήσεις, οι οποίες διακρίνονταν για την ανοιχτή εχθρότητά τους απέναντι στο κράτος και ιδιαίτερα απέναντι στις ρυθμίσεις που συγκροτούν το πλέγμα των πολιτικών ευημερίας. Οι κυβερνήσεις που είχαν τη σχετική πρωτοβουλία ενέταξαν τη σχετική πολιτική σε μια ευρύτερη δέσμη μέτρων, με άμεσο στόχο την αντιμετώπιση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων και απώτερο την αναχάραξη των ορίων της ιδιωτικής και της δημόσιας σφαίρας. Η διαπίστωση αυτή ισχύει και για την πολιτική που προωθείται από την ΕΕ. Παρά το γεγονός ότι τα σχετικά κείμενα εμφανίζονται ως δήθεν ουδέτερα, η μαρμαρυγή που τα περιβάλλει πηγάζει από αγοραία υλικά. Οι ιδεολογικές ορίζουσες και η συναφής ρητορική αντλούνται αποκλειστικά από το οπλοστάσιο της ιδιωτικοποίησης.

Σε γενικές γραμμές, οι επικριτές της εν λόγω πολιτικής υποστηρίζουν ότι η συστηματική εξίχνευση των κοινωνικο-θεωρητικών θεμελίων της προωθούμενης πολιτικής αποκαλύπτει ότι οι στόχοι της αξιολόγησης ξεπερνούν κατά πολύ το αυτονόητο ενδιαφέρον κάθε κοινωνίας και κάθε πολιτείας για αποτελεσματική λειτουργία των δημόσιων αλλά και των ιδιωτικών οργανισμών. Αποκαλύπτει επίσης ότι η πολιτική δεν εκκινεί από διαπιστωμένες δυσλειτουργίες, διαρθρωτικές αγκυλώσεις ή οργανωτικές εμπλοκές ούτε προσφέρει ένα συνεκτικό και αντικειμενικό πλαίσιο αντιμετώπισης παρόμοιων ατελειών. Αλλά ότι έχει ως άμεσο στόχο την ανατοποθέτηση της σχέσης πανεπιστημίου-κοινωνίας σε νέα βάση (αλλαγή της οργανωτικής μορφής του πανεπιστημίου και αναπροσανατολισμός των σπουδών), και ως απώτερο σκοπό την κατάργηση του δημόσιου χαρακτήρα της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης.

Οι παραπάνω ισχυρισμοί φαίνεται να επιβεβαιώνονται από τις διαφαινόμενες επιπτώσεις της αξιολόγησης στην πράξη αλλά και από τη σταδιακή συνειδητοποίηση της πραγμα-

τικής φύσης της πολιτικής, η οποία προκύπτει ως παράπλευρη συνέπεια της διαδικασίας της ίδιας της αξιολόγησης. Η κριτική γνώση που αρχίζει να σωρεύεται δείχνει ότι τα ερωτηματικά τα σχετικά με τις απώτερες επιδιώξεις της πολιτικής αξιολόγησης, αντί να διευκρινίζονται και να περιορίζονται σε τεχνικές λεπτομέρειες, περιπλέκονται, πολλαπλασιάζονται και προσλαμβάνουν ολοένα και εντονότερο ιδεολογικό-πολιτικό χαρακτήρα. Διαπιστώνεται, επίσης, αργά αλλά σταθερά ότι η όλη επιχείρηση, ενώ διακηρυκτικά θέτει σαν στόχο την αναβάθμιση του πανεπιστημιακού έργου, στην πράξη το μόνο που κάνει είναι να αμφισβητεί με δογματικό τρόπο, δηλαδή χωρίς επαρκή θεωρητική και εμπειρική έρευνα, τόσο τις ιστορικά διαμορφωμένες θεμελιακές αξίες και αρχές οργάνωσης και λειτουργίας του πανεπιστημίου, όσο και το παραδοσιακό σύστημα αξιολόγησης του πανεπιστημιακού έργου, το οποίο στηρίζεται σε ένα συνδυασμό από ακαδημαϊκές και κοινωνικές αξίες, αρχές και κριτήρια. Επιπλέον η αξιολογική ρητορική αμφισβητεί τόσο το μεταπολεμικό μαζικό δημόσιο πανεπιστήμιο, το οποίο εγκალείται ως οικονομικά και μαθησιακά αναποτελεσματικό, με επιχειρήματα και νοοτροπίες που παρατέμπουν σε συγκεκριμένες αξιακές, πολιτικές και ιδεολογικές αφετηρίες, όσο και την ιδέα του πανεπιστημίου ως αυτόνομου κοινωνικού θεσμού, ταγμένου στην αναζήτηση της γνώσης και της αλήθειας.

Πρέπει να σημειωθεί ότι η επιδίωξη της αγοραίας μετάλλαξης της φυσιογνωμίας του δημόσιου πανεπιστημίου, που αποτελεί τον απώτερο σκοπό της πολιτικής αυτής, δε διατυπώνεται ανοιχτά αλλά έμμεσα με ασαφή, υπαινικτικό και εν πολλοίς υπονοούμενο τρόπο. Προκύπτει ως παρεπόμενη συνέπεια των ενσωματωμένων στις προτεινόμενες διαδικασίες —ιδιαίτερα στα κριτήρια— αξιολόγησης, οι οποίες προβάλλονται ως τεχνικές, αντικειμενικές και κοινωνικο-πολιτικά ουδέτερες μεθοδολογικές συμβατικότητες. Όμως η μη κατευθυνόμενη επιστημονική ανάλυση αποκαλύπτει ότι, όχι μόνο δεν είναι κοινωνικά και πολιτικά ουδέτερες, αλλά συνιστούν χοντροκομμένη σινηγορία υπέρ της αντικατάστασης των ακαδημαϊκών και κοινωνικών κριτηρίων αποκλειστικά από αγορά. Ο ισχυρισμός μας αντός επιβεβαιώνεται έμμεσα από τα ίδια τα κείμενα της ΕΕ και των χωρών μελών, όπου το ζήτημα της αξιολόγησης και οι συναφείς διαδικασίες και κριτήρια θεμελιώνονται προνομιακά, αν όχι αποκλειστικά, στη λογική και τη γλώσσα της ατομιστικής φιλοσοφίας.

Η επικρατούσα αίσθηση, πεποίθηση για την πλειοψηφία των κριτικά σκεπτόμενων πανεπιστημιακών είναι η ακόλουθη: *Μέσω της αξιολόγησης επιχειρείται η μεγάλη ανατροπή: να αντικατασταθεί το δημόσιο πανεπιστήμιο της ακαδημαϊκής ελευθερίας και της ακαδημαϊκής ευθύνης με το πανεπιστήμιο επιχείρηση.*

Η ασυνήθιστα εκτεταμένη εισαγωγή, η οποία περιέχει και στοιχεία σύνοψης του προβληματισμού που αναπτύσσεται στη συνέχεια, έχει σαφή στόχο. Να επισημάνει, με αξιωματικό είναι η αλήθεια τρόπο, ότι όλα τα κρίσιμα ζητήματα που συνδέονται με το πραγματικά σπουδαίο ζήτημα της αποτίμησης της αξίας του πανεπιστημιακού έργου παραμένουν ανοιχτά, τόσο στο θεωρητικό-μεθοδολογικό όσο και στο πολιτικό-αξιακό επίπεδο. Κατά συνέπεια κάθε προσπάθεια αξιολόγησης πανεπιστημιακού έργου, προκειμένου να αξιώνει το ελάχιστο της επιστημονικής αντικειμενικότητας, οφείλει όχι απλώς να τοποθετείται κριτικά απέναντι στις συγκεκριμένες αντιλήψεις και πρακτικές αξιολόγησης που αποτελούν το βάθος της πολιτικής της ΕΕ, αλλά και να προσδιορίζει με σαφήνεια τις αρχές, τα κριτήρια και τις πρακτικές που χρησιμοποιεί για να επιτελέσει το έργο της αξιολόγησης.

2. Πολιτική αξιολόγησης σε ομιχλώδες θεωρητικό και πολιτικό τοπίο

Ερωτηματικά, αμφιβολίες και νέες αναζητήσεις πάνω σε κρίσιμα θέματα πολιτικής ανακύπτουν πάντα σε περιόδους βαθιών οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών μετασχηματισμών, οπότε και λαμβάνουν χώρα εκτεταμένες προσαρμογές, μεταβολές και αναθεωρήσεις των θεσμών και των κανόνων που διέπουν την κοινωνική ζωή. Σε παρόμοιες περιόδους μετάβασης τίθενται σε κίνηση διαδικασίες ταξικών αναδιαπραγματεύσεων, ανατροπών και ανακατατάξεων, οι οποίες οδηγούν σε αντίστοιχες ιδεολογικές και θεωρητικές αντιπαραθέσεις γύρω από τη φύση, τα αίτια και τις επιπτώσεις των συντελούμενων μεταβολών. Τα τελευταία χρόνια στο επίκεντρο της ιδεολογικής σύγκρουσης και του θεωρητικού αναστοχασμού βρέθηκε, για μια ακόμα φορά, η σχέση δημοσίου και ιδιωτικού, κοινωνίας και ατόμου, με την επιτυχή αμφισβήτηση από το νεοφιλελεύθερο θεωρητικό και πολιτικό ρεύμα της μεταπολεμικής ρύθμισης των δημόσιων θεσμών οικονομικής και κοινωνικής δημοκρατίας (κοινωνική και οικονομική ασφάλεια, δημόσια υγεία, δημόσια παιδεία κ.λπ.). Το νεοφιλελεύθερο ρεύμα κατόρθωσε, με τη χρήση επιχειρημάτων αντλούμενων από το οπλοστάσιο του μεθοδολογικού ατομισμού και άλλα συναφή θεωρητικά ρεύματα, να «δείξει» ότι γενικά οι δημόσιοι θεσμοί λειτουργούν αναποτελεσματικά και ότι η αντικατάστασή τους από ιδιωτικούς θεσμούς (π.χ. επιχειρήσεις που λειτουργούν με στόχο το ιδιωτικό κέρδος) αποτελεί τη μόνη λύση, προκειμένου να αντιμετωπισθούν οι αρνητικές επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης. Οι εκτεταμένες αποκρατικοποιήσεις και ιδιωτικοποιήσεις που σάρωσαν την Ευρώπη και τον κόσμο όλο, την τελευταία εικοσαετία, φέρουν τη σφραγίδα της νεοφιλελεύθερης μεταρρύθμισης. Στο χώρο του δημόσιου πανεπιστημίου η πολιτική ιδιωτικοποίησης εμφανίστηκε με τη μορφή τής, δήθεν γενικής και ουδέτερης, κοινωνικής αξίωσης προς συνεχή αξιολόγηση του πανεπιστημιακού έργου με αναφορά σε μη σαφώς δηλούμενα, αλλά σαφώς διαπνεόμενα από νεοφιλελεύθερες νοηματοδοτήσεις, κριτήρια και σταθμιστές αξίας και απαξίας.

Όσοι στέκονται αρνητικά απέναντι στη συγκεκριμένη μορφή αξιολόγησης του πανεπιστημιακού έργου, υποστηρίζουν ότι μέσω μιας τυπικής, τεχνοκρατικής, πλατύτερα αποδεκτής και ουσιαστικά ορθολογικής απαίτησης για αποτελεσματική λειτουργία ενός δημόσιου οργανισμού, ανακινούνται ζητήματα αναθεώρησης της θεσμικής μορφής του δημόσιου πανεπιστημίου και αλλαγής της σχέσης κοινωνίας και πανεπιστημίου, με τρόπο που συνεπάγεται ευθεία αμφισβήτηση του ιστορικά καθιερωμένου και καταξιωμένου χαρακτήρα και προσανατολισμού της ανώτατης εκπαίδευσης. Οι σχετικές διαφωνίες γύρω από τα θέματα της φύσης και των στόχων του πανεπιστημίου σε συνδυασμό με τις διαφορετικές θεωρητικές και μεθοδολογικές αντιλήψεις αναφορικά με τον τρόπο «αποτίμησης» και τους σταθμιστές αξίας του πανεπιστημιακού έργου συνιστούν τον πυρήνα της διογκούμενης επιστημονικής αντιπαραθέσης πάνω στην ουσία και τους στόχους της προωθούμενης πολιτικής αξιολόγησης. Το γεγονός ότι τα διάφορα κείμενα που διαμορφώνουν το νομικό, θεωρητικό και μεθοδολογικό περιβάλλον της αξιολόγησης δεν αναφέρονται, ούτε καν ακροθιγώς, στις σχετικές διαφωνίες και αντιπαραθέσεις τα καθιστά μεροληπτικά.

Βέβαια, το πανεπιστήμιο αποτελεί κοινωνικό θεσμό, όπως η αγορά, οι επιχειρήσεις, τα κόμματα, το κράτος κ.λπ. Τελεί, κατά συνέπεια, σε συνεχή διαλεκτική σχέση με τους υπό-

λοιπους θεσμούς, τους επηρεάζει και επηρεάζεται με τη σειρά του, από τη λειτουργία και τις μεταβολές τους. Η οικονομική πρόοδος, η ποιότητα της ατομικής ζωής και των κοινωνικών σχέσεων και, ακόμα, η βιωσιμότητα της ίδιας της ζωής ως φυσικής διαδικασίας εξαρτώνται ολόενα και περισσότερο από την επιστημονική γνώση, η οποία κατά βάση καλλιεργείται στο πανεπιστήμιο. Στο ευρύτερο αυτό πλαίσιο, ξεχωριστή σημασία έχει η λειτουργία του πανεπιστημίου ως μηχανισμού παραγωγής κοινωνικής αυτογνωσίας, με ιδιαίτερες υπολειτουργίες την παραγωγή νομιμοποιητικής ή ανατρεπτικής ιδεολογίας για τις κρατούσες κοινωνικές ρυθμίσεις και κατανομές εξουσίας ανάμεσα στα άτομα, τις ομάδες και τις τάξεις. Αυτή η αντιφατική, νομιμοποιητική από τη μια όψη και ανατρεπτική από την αντίθετη, λειτουργία αποκαλύπτει γιατί η προσπάθεια ελέγχου του πανεπιστημίου από τα επιμέρους συμφέροντα θα παραμένει πάντοτε ενεργή, τουλάχιστον για όσο χρόνο η κοινωνία θα διαχωρίζεται σε τάξεις συγκρουόμενων συμφερόντων.

Η σύνθεση του κρίσιμου ρόλου της γνώσης και των προϋποθέσεων παραγωγής-αναπαραγωγής της, από τη μια μεριά, με το δημοκρατικά «αποδεκτό» της επιδίωξης προσαρμογής της λειτουργίας του πανεπιστημίου στην προνομιακή εξυπηρέτηση ειδικών συμφερόντων, από την άλλη, καθιστά τη σχέση πανεπιστημίου-κοινωνίας εξαιρετικά δυναμική αλλά και εξόχως ασταθή. Οι μετατοπίσεις των σημείων στα οποία «ισορροπούν» οι επιμέρους κοινωνικές δυνάμεις συνοδεύονται σχεδόν αυτόματα από πιέσεις για αλλαγή των ρυθμίσεων που διέπουν την οργάνωση και τη λειτουργία των δημόσιων θεσμών και κατά συνέπεια και του πανεπιστημίου. Ως προς το θέμα μας, ο στόχος είναι σε κάθε περίπτωση η προσαρμογή της οργάνωσης και της λειτουργίας του πανεπιστημίου στην εξυπηρέτηση των συμφερόντων της νέας σύνθεσης δυνάμεων. Συνεπώς δεν πρέπει να ξενίζει το γεγονός ότι, σε μια περίοδο στην οποία η δημόσια πολιτική διαμορφώνεται αποκλειστικά, ή κατά προτεραιότητα, από ιδέες ατομιστικές και αγοραίες, αναλαμβάνονται πρωτοβουλίες που αποσκοπούν στην προσαρμογή της λειτουργίας του πανεπιστημίου στην υπηρετηση αυτών ακριβώς των ιδεών και αξιών.

Όμως, προκειμένου το πανεπιστήμιο να πραγματώνει με επιτυχία το πολύπλευρο και πολύ συχνά αντιφατικό και συγκρουόμενο έργο του πρέπει να διαθέτει σημαντικό βαθμό αυτονομίας, τόσο από τα ιδιαίτερα συμφέροντα όσο και από τους άλλους κοινωνικούς θεσμούς, του κράτους και της αγοράς συμπεριλαμβανομένων. Να διαθέτει ένα χώρο στον οποίο να μπορεί ελεύθερα, χωρίς περιορισμούς ή παρεμβάσεις να κινείται, να αυτοσχεδιάζει και να πειραματίζεται. Στην έννοια της αυτονομίας περιλαμβάνεται, όπως είναι αυτονόητο, και η εξασφάλιση των απαιτούμενων, για τη λειτουργία του, οικονομικών μέσων. Ωστόσο, η δημόσια χρηματοδότηση και η θεσμική αυτοδιοίκηση, οι οποίες καθιερώθηκαν σταδιακά ως ικανές και επαρκείς προϋποθέσεις αποτελεσματικής επιτέλεσης του σύνθετου έργου του πανεπιστημίου, τίθενται επίσης, πλαγίως πλην σαφώς, υπό αμφισβήτηση από την προωθούμενη πολιτική.

Βέβαια, οι μετατοπίσεις στο πολιτικό πεδίο και οι συνακόλουθες μεταβολές στις αντιλήψεις περί της αυτονομίας και της χρηματοδότησης του πανεπιστημίου δεν είναι οι μόνοι παράγοντες που πιέζουν για αντίστοιχες προσαρμογές στην οργάνωση και τη λειτουργία της ανώτατης εκπαίδευσης. Ο κόσμος κινείται, η οικονομία και η κοινωνία μετασχηματίζονται με επιταχυνόμενους ρυθμούς, η γνώση πολλαπλασιάζεται και οι

προϋποθέσεις παραγωγής και αναπαραγωγής της αλλάζουν. Από την άποψη αυτή, γίνεται φανερό ότι σε ένα περιβάλλον γενικότερων ανακατατάξεων και αναπροσδιορισμών, το πανεπιστήμιο όχι μόνο δεν μπορεί να παραμείνει προσκολλημένο σε παρωχημένα οργανωτικά και λειτουργικά πρότυπα, αλλά, αντίθετα, οφείλει να προσαρμόζεται και να εξελίσσεται παράλληλα με τις γενικότερες μεταβολές και μετασχηματισμούς. Ακόμα θα μπορούσε να υποστηριχθεί από πολλούς ότι, στο βαθμό που το πανεπιστήμιο έχει ως κύριο στόχο την παραγωγή γνώσης, δε θα πρέπει απλώς να κινείται παράλληλα με τις γενικότερες εξελίξεις αλλά να πρωτοπορεί και να χαράζει δρόμους. Πρέπει να σημειωθεί, προκειμένου να αποφευχθούν αφελείς σκέψεις, ότι σε οργανισμούς που απολαμβάνουν τα ευεργετήματα της αυτονομίας, όπως το πανεπιστήμιο, πολύ συχνά αναπτύσσονται εσωτερικές δυνάμεις και συμφέροντα που μπλοκάρουν κάθε προσαρμογή και εξέλιξη.

Οι παραπάνω επισημάνσεις αρκούν για να δείχθεί ότι τα σχετιζόμενα με την πανεπιστημιακή εκπαίδευση θέματα δεν αποτελούν απλώς πολύπλοκα και αντιφατικά —σε ορισμένες περιπτώσεις— ζητήματα, αλλά και εστίες θεωρητικής, κοινωνικής και πολιτικής αντιπαράθεσης. Η πάλη για τον έλεγχο της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης θα παραμένει έντονη για όσο καιρό οι κοινωνίες θα παραμένουν ταξικές. Τα κρίσιμα αυτά θέματα, και όχι μόνο, πρέπει να ανασύρονται στο προσκήνιο σε κάθε περίπτωση στην οποία η έρευνα καλείται να πραγματευθεί θέματα πανεπιστημιακής πολιτικής. Η επιστημονική αυτή επιταγή καθίσταται ιδιαίτερα επίκαιρη στην προκειμένη περίπτωση, στην οποία η προωθούμενη πολιτική αξιολόγησης του πανεπιστημιακού έργου περιορίζεται σε διαφορούμενες, και κατά συνέπεια κενές ουσιαστικού περιεχομένου, διακηρύξεις περί της αξίας της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης, χωρίς να δηλώνεται με σαφήνεια ούτε το πολιτικό-κοινωνικό-ιδεολογικό —συνθετικά το αξιακό— της υπόβαθρο ούτε η θεωρητική οπτική από την οποία επιχειρηματολογεί.

3. Σε Αναζήτηση Θεωρίας και Μεθοδολογίας Αξιολόγησης του Πανεπιστημιακού Έργου

α) Πολιτική αξιολόγησης υπό διαμόρφωση

Η αναζήτηση εναλλακτικής θεωρίας και μεθοδολογίας αξιολόγησης επιβάλλεται να αρχίζει με κριτική επίσκεψη στις αντίστοιχες διαστάσεις της προωθούμενης πολιτικής, με στόχο να επισημανθούν ατέλειες, αδυναμίες, μονομέρειες, μεροληψίες και όποιες άλλες ανεπάρκειες. Όμως η συμμόρφωση προς τον επιστημονικό αυτό κανόνα προσκρούει σε ένα σοβαρό εμπόδιο, το οποίο συνίσταται στη μη ρητή διατύπωση των θεωρητικών, κυρίως, προδιαγραφών της σχετικής πολιτικής. Τα κείμενα της ΕΕ, στα οποία αποτυπώνεται πρωτογενώς και αυθεντικώς η όλη πολιτική, αναλώνονται σε τεχνικο-μεθοδολογικές απαριθμήσεις, όπως είναι, για παράδειγμα, οι ακόλουθες: ποια και πόσα σημεία πρέπει να ελεγχθούν, ποιοι δείκτες να εκτιμηθούν, ποιοι θα κάνουν την αξιολόγηση, ποιους θα δουν, τι θα ρωτήσουν και άλλα συναφή παρόμοια, γύρω από τα οποία δεν αναφέρονται, συνήθως, αξίες λόγου διαφωνίες. Ωστόσο, παρά το τεχνοκρατικό τους λεκτικό ένδυμα, η διατύπωση, τα επιχειρήματα, τα μέτρα και οι τρόποι φέρνουν μαζί τους την αύρα των πεδίων της ατομιστικής φιλοσοφίας και της οικονομίας της αγοράς.

Επιπλέον, τα εν λόγω κείμενα υπαγορεύουν, εμμέσως πλην σαφώς, τον περιορισμό της αξιολόγησης σε ορισμένες μόνο διαστάσεις του πανεπιστημιακού έργου, στοιχείο που καταδεικνύει επίσης και τον αντίστοιχο συστατικό τρόπο κατανόησης του έργου αυτού. Ενδεικτική αυτού ακριβώς του πνεύματος είναι η ακόλουθη θέση: «Η διαδικασία αυτή [δηλαδή η αξιολόγηση] θα πρέπει να επιτρέψει στα ιδρύματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, διαμέσου της ευρωπαϊκής συνεργασίας, να θέσουν μετρήσιμους στόχους ποιότητας, που θα βασίζονται σε μεθόδους οι οποίες είναι, αφ' ενός, αντικειμενικές και, αφ' ετέρου, συγκρίσιμες σε κοινοτικό επίπεδο»⁶. Το τι νοείται με τον όρο μετρήσιμοι στόχοι δεν προσδιορίζεται με σαφήνεια. Τα παραδείγματα όμως που ακολουθούν δείχνουν ότι μετρήσιμο είναι καθετί που μπορεί να αποτιμηθεί με βάση τα μέτρα της αγοράς. Όμως τα αγοραία μέτρα είναι κατάλληλα μόνο για τη μέτρηση εκείνων των μεγθών κόστους και οφέλους τα οποία ενσωματώνονται στις τιμές, αλλά εντελώς ακατάλληλα για την αποτίμηση εξωτερικιοτήτων και γενικότερα διαστάσεων που δεν προσφέρονται καν σε οποιαδήποτε μορφή κωδικοποίησης. Από την άλλη μεριά, η απαίτηση για διευρωπαϊκή συγκρισιμότητα αφήνει έξω τις πτυχές της διαφορετικότητας, που για πολλούς είναι και οι σπουδαιότερες. Τα σύντομα αυτά σχόλια σε μια μόνο αυθεντική φράση δείχνουν ότι, για ένα μεγάλο μέρος της πανεπιστημιακής κοινότητας, τα θεωρητικά και μεθοδολογικά μέτωπα της αξιολόγησης παραμένουν, όπως ανοιχτή παραμένει η αντικειμενικότητα και αξιοπιστία των όποιων αποτελεσμάτων αξιολογήσεων που έγιναν σε αναφορά με το κρινόμενο πλαίσιο. Από την οπτική αυτή νομιμοποιούμαστε να υποστηρίξουμε ότι δε βρισκόμαστε μπροστά σε ένα λυμένο θέμα. Το πώς και το γιατί της αξιολόγησης απομένουν να καθορισθούν. Και ο τελευταίος λόγος για αυτό το ζήτημα ανήκει δικαιωματικά στην πανεπιστημιακή κοινότητα.

β) Συστήματα αξιολόγησης

Στην πράξη έχουν διαμορφωθεί διάφορα συστήματα αξιολόγησης των ιδιωτικών και των δημοσίων έργων, δραστηριοτήτων, συμπεριφορών κ.λπ., τα οποία, όπως είναι φυσικό, εκφράζουν αντίστοιχες οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές αξίες⁷. Επικεντρώνοντας την προσοχή μας στο ειδικό θέμα της αξιολόγησης του πανεπιστημιακού έργου και αντλώντας από τον πλούσιο θεωρητικό προβληματισμό και την εμπειρία, μπορούμε αφ' ενός μεν να σχηματίσουμε μια αρκετά περιεκτική εικόνα για τα διάφορα συστήματα αξιολόγησης, το αξιακό και θεωρητικό τους υπόβαθρο, τους σκοπούς και τις σκοπιμότητες, τις ατέλειες και τις αδυναμίες τους και, αφ' ετέρου, να τα κατατάξουμε σε επιμέρους ομάδες ή κατηγορίες.

Τα συστήματα (τρόποι, μέθοδοι, προσεγγίσεις) αξιολόγησης παρουσιάζουν σημαντικές διαφορές αλλά και ένα κοινό γνώρισμα. Φιλοδοξούν να είναι ολικά, με την έννοια ότι επιχειρούν να αξιολογήσουν το σύνολο του πανεπιστημιακού έργου, δηλαδή την οργάνωση, τη διοίκηση, την υλική υποδομή, τα προγράμματα σπουδών, τις μαθησιακές διαδικασίες, το ερευνητικό έργο κ.λπ. Οι διαφορές τους κατά συνέπεια δεν αφορούν στην έκταση της κάλυψης αλλά στο θεωρητικό, μεθοδολογικό και το αξιακό υπόβαθρό τους. Εντελώς σχηματικά και χρησιμοποιώντας την ορολογία και τα αναλυτικά εργαλεία της κριτικής πολιτικής οικονομίας, μπορούσε να ταξινομήσουμε τα συστήματα αξιολόγησης, με αναφορά στον τρόπο με τον οποίο προσδιορίζουν ή κατανοούν την έννοια του αγαθού που παράγουν τα πανεπιστήμια, σε τρεις βασικές κατηγορίες: α) σε συστήματα που αντιμετωπίζουν το πανεπι-

στημιακό έργο ως κατ' εξοχήν ιδιωτικό αγαθό, β) σε εκείνα που το κατανοούν ως ημι-δημόσιο και γ) σε εκείνα που το θεωρούν ως κατ' εξοχήν δημόσιο.

Στην πρώτη κατηγορία περιλαμβάνονται τα συστήματα με υψηλό βαθμό θεωρητικής και μεθοδολογικής ομοιομορφίας, τα οποία προσεγγίζουν το ζήτημα της αξιολόγησης από την οπτική της αγοράς, εκτιμώντας την αξία ή αταξία με βάση τα αγοραία «μέτρα και σταθμά». Πρόκειται για συστήματα τα οποία ρέπουν προς ποσοτικο-αποτιμητικές προσεγγίσεις και τα οποία θεωρούν ότι ο «αξιοδοτικός» μηχανισμός των αγοραίων τιμών μπορεί να χρησιμοποιηθεί άμεσα, προκειμένου να μετρηθεί το κόστος και το όφελος και να προσδιορισθεί, κατά συνέπεια, ο βαθμός αποτελεσματικότητας του παρεχόμενου εκπαιδευτικού έργου. Οι προσεγγίσεις αυτές τείνουν να υποβαθμίζουν ή να αγνοούν εντελώς τις όποιες εξωτερικές επιδράσεις ή άλλες παράπλευρες επιπτώσεις της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης και έρευνας, οι οποίες εξαιτίας της υψής τους δεν εσωτερικοποιούνται από κανένα σύστημα αγοραίων τιμών.

Στη δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνονται συστήματα με κοινό γνώρισμα τη βαρύνουσα (αλλά όχι αποκλειστική) αγοραία αξιολόγηση και διαβαθμισμένες επιφυλάξεις σχετικά με την ικανότητα του μηχανισμού των τιμών να αποτιμά με ορθό και αντικειμενικό τρόπο τη συνολική κοινωνική αξία της εκροής της πανεπιστημιακής λειτουργίας. Οι σχετικές προσεγγίσεις δεν αμφισβητούν απλώς την τεχνική ικανότητα των αγοραίων τιμών να εκφράσουν ή αποτιμήσουν τις εξωτερικές οικονομίες του πανεπιστημιακού έργου, αλλά, πράγμα πολύ σημαντικότερο, αμφισβητούν την αντικειμενικότητα της αγοράς ως μηχανισμού αξιολόγησης ή τιμοδότησης⁸. Οι προσεγγίσεις της κατηγορίας αυτής παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλία, η οποία οφείλεται τόσο στο βαθμό επιφύλαξης ως προς την καταλληλότητα του μηχανισμού των τιμών όσο και στις μεθόδους και τα χρησιμοποιούμενα κριτήρια ποσο[τι]κοποίησης και αποτίμησης των εξωτερικών οικονομιών τις οποίες δημιουργεί η πανεπιστημιακή εκπαίδευση. Στη μια άκρη τοποθετούνται οι προσεγγίσεις που δέχονται ότι οι εξωτερικές οικονομίες, παρά τον ποιοτικό τους χαρακτήρα, είναι δυνατό να αναχθούν σε αγοραία τιμολογίσιμες διαστάσεις (π.χ. σκιώδεις τιμές) και έτσι να καταστούν ποσοτικά συγκρίσιμες. Στο άλλο άκρο βρίσκονται προσεγγίσεις οι οποίες θεωρούν ότι η αγοραία ποσοτική αξιολόγηση, ανεξάρτητα αν πρόκειται για άμεση ή έμμεση, όχι μόνο προσκρούει σε ουσιαστικές πρακτικές δυσκολίες, αλλά είναι εντελώς ακατάλληλη, εξαιτίας της μεροληψίας του μηχανισμού της αγοράς. Για το λόγο αυτό προκρίνουν τη χρησιμοποίηση ποιοτικών κριτηρίων, τα οποία αντλούν από ευρύτερες διαστάσεις, οικονομικές, πολιτικές, πολιτιστικές κ.λπ.

Στην τρίτη κατηγορία περιλαμβάνονται συστήματα τα οποία μετατοπίζουν το ενδιαφέρον τους από το πεδίο της «ουσιαστικής» οικονομικής αξιολόγησης, που χαρακτηρίζει τις δυο πρώτες, σε εκείνο της «διαδικαστικής» αξιολόγησης⁹. Τα συστήματα αυτά δεν αποσκοπούν πρωταρχικά ή αποκλειστικά σε κάποια μορφή βραχυχρόνιας ή μεσο-βραχυχρόνιας ποσοτικής ή ποιοτικής οικονομικής αποτίμησης του πανεπιστημιακού έργου, αλλά στις μεσο-μακροχρόνιες επιδράσεις που ασκεί το εν λόγω έργο στην πορεία όλων των εκφάνσεων της κοινωνίας και του πολιτισμού. Η στόχευση αυτή καθιστά τον αξιοδοτικό μηχανισμό της αγοράς σχεδόν άχρηστο, επειδή, πέρα από τις δυσκολίες αποτίμησης, καμιά εκτίμηση της αγοράς δεν έχει νόημα, όταν ο χρονικός ορίζοντας υπερβαίνει τη δεκαετία ή, το πολύ, τη δε-

καπενταετία. Και σύμφωνα με αυτές τις προσεγγίσεις, οι επιπτώσεις της πανεπιστημιακής και όχι μόνο παιδείας εξακολουθούν να είναι παρούσες για μακρότατα χρονικά διαστήματα. Κατά την πιθανότερη εκδοχή, ο χρονικός τους ορίζοντας δεν έχει ορατό τέλος.

Πολύ συνολτικά, στην αφετηρία των συστημάτων αυτής της κατηγορίας βρίσκεται η αντίληψη ότι το πανεπιστήμιο αποτελεί βασικό θεσμό παραγωγής γνώσης και κοινωνικής αυτογνωσίας, με ανυπολόγιστη αξία για την ποιότητα, εξέλιξη και βιωσιμότητα των επιμέρους κοινωνικο-πολιτικών οντοτήτων, της πολιτιστικής ποικιλότητας κ.λπ., ακόμα και της ίδιας της ζωής ως φυσικής διαδικασίας. Η θεμελίωση αυτή σημαίνει ότι κάθε απόπειρα αξιολόγησης πρέπει να σταθμίζει και να συνεκτιμά όλες τις θετικές επιπτώσεις σε οποιοδήποτε σημείο της ευρύτερης κοινωνικής και φυσικής ζωής και αν εκδηλώνονται. Επιπλέον τίθεται θέμα συνεκτίμησης και των αρνητικών επιπτώσεων από το μη εφοδιασμό της κοινωνίας με την άριστη ή πρόσφορη προσφορά πανεπιστημιακής εκπαίδευσης, που ενδεχομένως συνεπάγονται οι κρατούσες σε κάθε συγκεκριμένη ιστορική συγκυρία συνθήκες.

Σε ένα παρόμοιο πλαίσιο προβληματισμών και αντιλήψεων, το έργο της αξιολόγησης δεν μπορεί παρά να στραφεί στον έλεγχο των «διαδικασιών», δηλαδή των θεσμικών ρυθμίσεων που καθορίζουν την οργάνωση, τους στόχους και τις διαδικασίες πραγμάτωσής τους, καθώς και τη συμπεριφορά όσων εργάζονται στο πανεπιστήμιο και πρωταρχικά των φοιτητών και των πανεπιστημιακών δασκάλων. Με άλλα λόγια, οι προσεγγίσεις αυτές δεν αξιολογούν αυτό τουτό το παραγόμενο έργο, αλλά φροντίζουν να κρίνουν και να σταθμίσουν τις προϋποθέσεις, τις συνθήκες και τις διαδικασίες παραγωγής του.

Πρέπει να σημειωθεί ότι η παραπάνω ομαδοποίηση των συστημάτων αξιολόγησης του πανεπιστημιακού έργου στηρίζεται πρωταρχικά σε θεωρητικές σχηματοποιήσεις και δευτερευόντως σε συστηματική επισκόπηση και ταξινόμηση εμπειρικών εφαρμογών. Στην πράξη δεν απουσιάζουν περιπτώσεις αξιολογήσεων στις οποίες διαπλέκονται στοιχεία προερχόμενα και από τις κατηγορίες συστημάτων.

γ) Η αξιολόγηση στην πράξη: Κριτική

Στις περισσότερες χώρες της ΕΕ, εδώ και αρκετό καιρό, έχει διεξαχθεί σημαντικός αριθμός αξιολογήσεων και έχουν χαραχθεί στη βάση των σχετικών διαπιστώσεων συγκεκριμένες πολιτικές, που αφήνουν βαθιά τα ίχνη τους στο τοπίο της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης. Από τη συστηματική διερεύνηση του όλου θέματος αποκαλύπτονται ενδιαφέρουσες πτυχές. Αποκαλύπτεται λόγου χάριν ότι στην πλειοψηφία των εμπειρικών εφαρμογών η αξιολόγηση όχι μόνο στερείται ουδετερότητας, αλλά και προσλαμβάνει χαρακτήρα στράτευσης στην προώθηση μιας άποψης, μιας αντίληψης για τη φύση της ανώτατης εκπαίδευσης, την αποστολή της και τις διαδικασίες επίτευξής της. Ακόμα-ακόμα διαπιστώνεται ότι σε ορισμένες περιπτώσεις χωρών η αξιολόγηση επινοήθηκε για να δικαιολογήσει εκ των υστέρων συγκεκριμένες πολιτικές επιλογές που προηγήθηκαν.

Η συντριπτική πλειοψηφία των αξιολογήσεων του πανεπιστημιακού έργου ακολουθούν καθαρά αγοραίες ή εξομοιούμενες προς αυτές διαδικασίες πρακτικής αποτίμησης και στάθμισης. Ακόμα και οι λίγες αξιολογήσεις οι οποίες, σύμφωνα με την ομαδοποίησή μας, κατατάσσονται στη δεύτερη υποομάδα της δεύτερης κατηγορίας, ρέπουν ενδεχομένως σε ποσοτικές αναγωγές και αποτιμήσεις μονοσήμαντα καθοριζόμενες από τις θεωρητικές και

μεθοδολογικές αρχές της νεοκλασικής οικονομικής της ευημερίας. Βέβαια από τις αρχές της τρέχουσας δεκαετίας το σκηνικό άρχισε να αλλάζει. Στην αλλαγή συνετέλεσαν πολλοί λόγοι, οι σπουδαιότεροι από τους οποίους ήταν: η συνειδητοποίηση των θεωρητικών και μεθοδολογικών αδυναμιών (ανεπάρκεια μετρήσεων, μονομερείς σταθμίσεις, ιδεολογική μεροληψία κ.λπ.) των χρησιμοποιούμενων μεθόδων και το γεγονός ότι τα συμπεράσματα στα οποία κατέληγαν οι αξιολογήσεις του πανεπιστημιακού έργου συγκρούονταν με τα αντίστοιχα συμπεράσματα άλλων κλάδων των κοινωνικών επιστημών.

Δεν είναι εδώ ο χώρος πρόσφορος για μια συστηματική επισκόπηση και «αξιολόγηση» όλων των εμπειρικών εφαρμογών της αξιολόγησης. Αντ' αυτής θα διατυπώσουμε ενδεικτικά ορισμένες κριτικές παρατηρήσεις πάνω στη θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου, που αποτελεί το θεωρητικό υπόβαθρο των εμπειρικών αξιολογήσεων που ακολουθούν γραμμή αγοραίας σύγκρισης κόστους-οφέλους. Η θεωρία ανθρώπινου κεφαλαίου, στη νεοκλασική της εκδοχή, κατανοεί την πανεπιστημιακή εκπαίδευση ως μηχανισμό παροχής γνώσεων άμεσα εξαγορεύσιμων στην αγορά. Υποτίθεται ότι η ανώτατη παιδεία δημιουργεί, κατά κύριο λόγο, ανθρώπινο κεφάλαιο, το οποίο παρέχει την ευκαιρία σε όσους το αποκτούν να αποκομίσουν ανάλογα οικονομικά ωφελήματα, τα οποία προσδιορίζονται και αποτιμώνται από το μηχανισμό των τιμών. Πίσω από την ατομιστική μεθοδολογική πρόσωση της θεωρίας του ανθρώπινου κεφαλαίου κρύβεται μια ολόκληρη φιλοσοφία όχι μόνο για τη φύση και το ρόλο της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης και τα κριτήρια στη βάση των οποίων πρέπει να αποτιμάται ή να αξιολογείται το πανεπιστημιακό έργο, αλλά και για το τι συνιστά ιδανική ανθρώπινη κοινωνία.

Σε αναφορά με το συγκεκριμένο θέμα της αξιολόγησης του πανεπιστημιακού έργου —γενικότερα της εκπαίδευσης που οργανώνεται και χρηματοδοτείται από το δημόσιο— όλες σχεδόν οι σχετικές έρευνες αξιολόγησης που εκκινούν από αφετηρίες ανθρώπινου κεφαλαίου καταλήγουν σε ταυτόσημα σχεδόν συμπεράσματα¹⁰. Το δημόσιο πανεπιστήμιο και η δωρεάν παροχή πανεπιστημιακής εκπαίδευσης οδηγούν σε αναποτελεσματικότητες, οι οποίες συνίστανται στον εφοδιασμό της κοινωνίας με αριθμούς πτυχιούχων που υπερβαίνουν κατά πολύ την κοινωνικά επιθυμητή προσφορά. Αλλά πώς διαπιστώνεται ότι η προσφορά είναι μεγαλύτερη από την κοινωνικά βέλτιστη; Μα φυσικά σε αναφορά με κάποιες παραμέτρους αγοραίας ζήτησης, πράγμα που σημαίνει σε αναφορά με την κρατούσα διανομή εισοδήματος.

Οι αξιολογήσεις που βασίζονται σε, ή εκκινούν από, αντιλήψεις ανθρώπινου κεφαλαίου είναι εξαιρετικά ευάλωτες στην κριτική. Το κυριότερο μειονέκτημά τους συνίσταται στο γεγονός ότι τα αποτελέσματα στα οποία καταλήγουν ενυπάρχουν ήδη στις αφετηριακές παραδοχές και στη λογική της θεωρίας πάνω στην οποία στηρίζουν τις εμπειρικές εκτιμήσεις. Η οικονομική θεωρία διδάσκει ότι, όταν η τιμή ενός αγαθού πέφτει, η ζητούμενη ποσότητα αυξάνει. Αυτό ακριβώς διαπιστώνουν οι σχετικές εμπειρικές έρευνες. Ανακαλύπτουν δηλαδή υπερπροσφορά πανεπιστημιακής εκπαίδευσης, η οποία αποδίδεται, ορθώς, στη δωρεάν παροχή της. Βέβαια, το συμπέρασμα περί υπερπροσφοράς και άρα αναποτελεσματικότητας στηρίζεται στην προϋπάρχουσα παραδοχή ή θεωρητική σύμβαση, σύμφωνα με την οποία η άριστη (αποτελεσματική) προσφορά ορίζεται από το επίπεδο της αγοραίας ισορροπίας, δηλαδή από το επίπεδο εκείνο στο οποίο θα ισορροπούσε η αγορά πανεπιστη-

μιακής εκπαίδευσης, αν οι φοιτητές πλήρωναν δίδακτρα. Όμως το γεγονός ότι η διάθεση για πληρωμή δεν καθορίζεται από την επιθυμία ή την ικανότητα για σπουδές, αλλά από το διαθέσιμο εισόδημα, αποσιωπάται παντελώς.

Δε χρειάζεται έρευνα για να αντληθεί ένα παρόμοιο συμπέρασμα. Μπορούμε να το διαβάσουμε ανάμεσα στις γραμμές της θεωρίας. Παρόμοια συμπεράσματα αποκτούν νόημα μόνο μέσα στο πλαίσιο των αξιακών βάθρων της θεωρίας στην οποία στηρίζονται. Όποιοι δε συμπεριφέρονται την ταύτιση της κοινωνίας με την αγορά ή δεν περιορίζουν την ιδιότητα του κοινωνικού εταίρου μόνο σε εκείνους που μπορούν να στηρίξουν τη ζήτησή τους με ανάλογη δυνατότητα πληρωμής, αλλά πιστεύουν ότι επιθυμίες και ανάγκες έχουν και όσοι δε διαθέτουν αντίστοιχη αγοραστική δύναμη, για να τις εκδηλώσουν με ενεργό τρόπο, δεν έχουν κανένα λόγο να πεισθούν¹¹. Είναι φανερό ότι στην προκειμένη περίπτωση δεν έχουμε να κάνουμε με επιστημονικά συμπεράσματα, αλλά με ένα είδος ρητορικής στην οποία με περίτεχνο τρόπο προβάλλονται ως επιστημονικές αλήθειες ιδεολογικά προσδιορισμένες θέσεις.

Είναι επίσης σκόπιμο να επισημανθεί ότι οι διαπιστώσεις περί υπερπροσφοράς πτυχιούχων, στις οποίες καταλήγουν οι αξιολογήσεις με βάση τη θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου, συγκρούονται ευθέως με τις διαπιστώσεις άλλων κλάδων της οικονομικής επιστήμης. Ας δούμε μερικά χαρακτηριστικά παραδείγματα. Η παρεμβατική εκδοχή της θεωρίας της ευημερίας, συγγενής σε πολλά προς τη θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου, υποστηρίζει ότι η πανεπιστημιακή εκπαίδευση δημιουργεί σημαντικές εξωτερικές οικονομίες. Εξαιτίας αυτού του λόγου η αγορά αποτυγχάνει να εφοδιάσει την κοινωνία με προσφορά κοινωνικά βέλτιστη και κατά συνέπεια επιβάλλεται η παρέμβαση της κοινωνίας, μέσω του κράτους ή άλλων συλλογικών θεσμών, προκειμένου να διορθώσει αυτή την ατέλεια. Σε παρεμφερείς διαπιστώσεις οδηγούνται και διάφορες θεωρίες διανομής, οι οποίες αντιμετωπίζουν την ανώτατη εκπαίδευση ως ένα από τα ισχυρότερα μέσα πολιτικής για τον περιορισμό των οικονομικών ανισοτήτων.

Οι θεωρίες ανάπτυξης διαπιστώνουν, επίσης, ότι η εκροή πτυχιούχων, η σύνθεση των ειδικεύσεων και το επίπεδο γνωστικής και μεθοδολογικής προέκτασης, με την οποία τους προικίζει το σύγχρονο πανεπιστήμιο, υστερεί εμφανώς σε σύγκριση με τις τρέχουσες και κυρίως τις μελλοντικές ανάγκες των ανθρώπων και των κοινωνιών¹². Επιπλέον, οι θεωρίες αυτές υποστηρίζουν ότι τα διάφορα εθνικά πανεπιστημιακά συστήματα δεν είναι κατάλληλα διαρθρωμένα και επαρκώς χρηματοδοτούμενα, ώστε να δημιουργούν τη φιλελευνητική και καινοτόμο ατμόσφαιρα που απαιτείται, για να στηριχθεί η ανάπτυξη (οικονομική, κοινωνική, πνευματική κ.λπ.) σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης. Σύμφωνα με ορισμένες απαισιόδοξες, αλλά ρεαλιστικές, εκτιμήσεις οι υστερούσες σε αυτό τον τομέα χώρες πολύ γρήγορα θα βρεθούν σε κατάσταση τεχνολογικής και γνωστικής εξάρτησης. Και, αν λάβει κανείς υπόψη ότι στο μέλλον η γνώση θα καθίσταται η μοναδική πηγή πλούτου, συμπεραίνει αβίαστα ότι το οικονομικό τους μέλλον διαγράφεται ζοφερό.

Οι προηγούμενες, «παραδειγματικές» και ενδεικτικές, κριτικές αναφορές στη θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου είχαν περιορισμένες φιλοδοξίες. Δε στόχευαν βεβαίως στην εξάντληση του όλου ζητήματος, αλλά στο να αναδείξουν τις υποκειμενικότητες, μονομέρειες και τους περιορισμούς, που υποκρύπτονται στις θεωρίες αξιολόγησης που θεμελιώνονται στη λογική της αγοράς.

4. Τα κρίσιμα ζητήματα της αξιολόγησης του πανεπιστημιακού έργου

Στην παρούσα ενότητα, η οποία αποτελεί τον κορμό της εργασίας, θα πραγματευτούμε ορισμένες βασικές πτυχές που αφορούν στη φύση του πανεπιστημιακού έργου και στο τι αυτές συνεισφέρουν για την αξιολόγηση. Η αναπτυχθείσα έως τώρα θεωρητική αντιπαράθεση μάς επιτρέπει αφ' ενός μεν να διακρίνουμε τις αξιακές, ιδεολογικές και πολιτικές πτυχές από τις τεχνικές και αναλυτικές αντίστοιχες και αφ' ετέρου να διαχωρίσουμε τα υποκειμενικά από τα αντικειμενικά κριτήρια που χρησιμοποιούνται στην πράξη. Όταν η όλη διαδικασία ακολουθήσει αυτό το δρόμο, αποκαλύπτεται άμεσα ότι η αξιολόγηση δεν είναι τεχνικό αλλά κατ' εξοχήν αξιακό ζήτημα και επίσης προκύπτει ότι το κρίσιμο θέμα δεν είναι το πώς θα μετρήσουμε την αξία του πανεπιστημιακού έργου, αλλά να προσδιορίσουμε ποιο είναι και ποιο θα πρέπει να είναι.

α) Η αξιολόγηση ως ορθολογική αρχή

Το εννοιολογικό περιεχόμενο της αξιολόγησης στην αφηρημένη μορφή του προσδιορίζεται με ευχέρεια: εκφράζει το αποτέλεσμα της διαδικασίας σύγκρισης θυσίας και οφέλους, προσπάθειας και αποτελέσματος, εισροών και εκροών και συνιστά τη βαθύτερη ουσία της ορθολογικής συμπεριφοράς, που αποτελεί το χαρακτηριστικότερο γνώρισμα του σύγχρονου πολιτισμού, τείνοντας να κατευθύνει κάθε ανθρώπινη πράξη¹³. Βέβαια, παρά το επιθυμητό και το αυτονόητο της ορθολογικής δράσης, η συμμόρφωση προς τις επιταγές της προσκρούει σε πολλές δυσκολίες. Οι σπουδαιότερες από αυτές είναι η ατελής πληροφόρηση και η συνακόλουθη περιορισμένη δυνατότητα έλλογης επεξεργασίας (πεπερασμένη ορθολογικότητα) που χαρακτηρίζει τον ανθρώπινο νου¹⁴. Οι θεωρίες που επισημαίνουν τις αδυναμίες και τα όρια της ατομικής ορθολογικότητας υποδεικνύουν την οργανωμένη συλλογική δράση (οργανώσεις) ως μηχανισμό υπέρβασης της πεπερασμένης ατομικής και βελτίωσης της κοινωνικής ορθολογικότητας.

Όμως οι οργανώσεις, ανεξάρτητα αν πρόκειται για ιδιωτικές ή δημόσιες, δεν είναι απαλλαγμένες από ατέλειες και αδυναμίες. Για παράδειγμα η συλλογική δράση, αν και αντιμετωπίζει το πρόβλημα της πεπερασμένης ατομικής ορθολογικότητας, προσκρούει σε άλλα εμπόδια, τα οποία συνδέονται με τη φύση και τις διαδικασίες της ίδιας της οργανωμένης συλλογικής δράσης. Το σημαντικότερο σχετικό πρόβλημα συνίσταται στο γεγονός ότι στο πλαίσιο της οργάνωσης αναφύονται συνθήκες σύγκρουσης ατομικών και συλλογικών επιδιώξεων. Οι στενά ατομιστικές ορθολογικές συμπεριφορές συχνά οδηγούν σε συλλογικές ανορθολογικότητες¹⁵, όπως διδάσκει η θεωρία των δημόσιων αγαθών ή της συλλογικής δράσης¹⁶. Ο βαθμός ορθολογικότητας της δράσης των συλλογικών θεσμών, π.χ. επιχείρηση, πανεπιστήμιο, κράτος, εξαρτάται καθοριστικά από τις συγκεκριμένες μορφές συνάρθρωσης των ατομικών και των συλλογικών ορθολογικοτήτων, οι οποίες καθορίζονται από τις επικρατούσες θεσμικές ρυθμίσεις οργάνωσης, λειτουργίας και διοίκησης των οργανώσεων.

Όπως τονίστηκε σε άλλο σημείο, οι σχετικοί κανόνες και ρυθμίσεις δεν είναι αντικειμενικοί ή ουδέτεροι με οποιαδήποτε αφηρημένη έννοια. Προσδιορίζονται σχεδόν μονοσήμαντα από το ευρύτερο πλαίσιο θεσμών οικονομικής συσσώρευσης, πολιτικής συγκρότησης και κοινωνικής νομομορφώσεως, δηλαδή από ό,τι θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε αξιακές

και κοινωνικές ορίζουσες της βασικής οργανωτικής δομής¹⁷. Οι επιστημόνες αυτές υποδηλώνουν ότι η αξιολόγηση του συλλογικού έργου, προκειμένου να αξιώνει επιστημονική επάρκεια και αντικειμενικότητα, οφείλει να μην περιορίζεται μόνο σε μια τυπική σύγκριση του κόστους και του οφέλους σε αναφορά με ένα κάποιο σύστημα προσδιορισμών. Πρέπει να επεκτείνεται και στην αξιολόγηση των κανόνων και των ρυθμίσεων που καθορίζουν το πλαίσιο λειτουργίας, καθώς επίσης και των ιδεολογικών οριζουσών που αποτελούν το υπόβαθρο του συγκεκριμένου πλαισίου.

β) Η κοινωνική αυταξία της αξιολόγησης και οι διαφοροποιήσεις

Το πανεπιστήμιο αποτελεί κοινωνικό θεσμό, όπως η αγορά, η επιχείρηση, τα κόμματα, το κράτος, με διακριτή οργάνωση, λειτουργία και σκοπούς. Ως σύστημα παραγωγής επιστημονικής γνώσης και κοινωνικής αυτογνωσίας, καθώς και ως χώρος καλλιέργειας της αμφισβήτησης και της κριτικής, διασυνδέεται, με ποικίλα πλέγματα γραμμικών ή διαλεκτικών σχέσεων, με τους λοιπούς θεσμούς, τα άτομα, τις τάξεις και την κοινωνία ως σύνολο. Κατά συνέπεια είναι εύλογο το ενδιαφέρον που επιδεικνύεται —γενικά και ειδικά— για την αποτελεσματική λειτουργία του. Και από την άποψη αυτή η κοινωνική αξίωση για αξιολόγηση της απόδοσης του πανεπιστημίου κρίνεται από κάθε άποψη ως απόλυτα δικαιολογημένη. Βέβαια, αν εγκαταλείψουμε τη θαλπωρή της αξίωσης ως αρχής και προχωρήσουμε σε περισσότερο πρακτικά θέματα, αρχίζουν να ξεπηδούν προβλήματα όπως αυτά τα οποία επιστημάνθηκαν ήδη.

Ο κοινωνικός ρόλος του πανεπιστημίου είναι πολλαπλός και αντιφατικός. Βέβαια τούτο δε διακρίνεται ευχερώς ενόσω η ανάλυση περιορίζεται στην κύρια λειτουργία του, που είναι η αναπαραγωγή και η παραγωγή γνώσης. Το πανεπιστήμιο επιτελεί παράλληλα και άλλες σημαντικές λειτουργίες. Παράγει επιστήμονες-επαγγελματίες που στελεχώνουν τους ιδιωτικούς και δημόσιους οργανισμούς, καθώς και όλους τους επιστήμονες ελεύθερους επαγγελματίες που απαιτούνται προκειμένου να λειτουργήσει μια πολυσύνθετη κοινωνία. Ως εκ τούτου είναι εύλογο τα άτομα, οι ομάδες, οι κοινωνικές κατηγορίες και οι τάξεις να ενδιαφέρονται, να ανησυχούν και να επαγρυπνούν, προκειμένου να εξασφαλισθεί η αποτελεσματική λειτουργία του πανεπιστημίου στο σύνολό του αλλά και στις ιδιαίτερες εκείνες πτυχές της, που επηρεάζουν άμεσα τη δική τους θέση. Είναι καθ' όλα θεμιτό οι επιχειρήσεις να προσμένουν από το πανεπιστήμιο να προετοιμάζει πτυχιούχους κατάλληλα εκπαιδευμένους ώστε να ανταποκρίνονται στις ανάγκες τους σε επιστημονικό προσωπικό. Είναι επίσης αυτονόητο ότι το κράτος θα προσδοκά από το πανεπιστήμιο να του καταρτίσει τα στελέχη που χρειάζεται. Εξίσου θεμιτό, αν όχι περισσότερο, είναι και το ενδιαφέρον όσων σπουδάζουν σε αυτό να αποκτήσουν γνώσεις και άλλα εφόδια που θα τους καταστήσουν ικανούς να πραγματοποιήσουν τις όποιες προσδοκίες τους. Συνοπτικά, στο βαθμό που τα επιμέρους συμφέροντα δεν είναι συμβατά μεταξύ τους, αναμένεται να αναφύονται συγκρούσεις για τον έλεγχο και τον προσανατολισμό του πανεπιστημίου και επομένως διχογνωμίες αναφορικά με το τι συνιστά κατάλληλη αξιολόγηση.

Επιπλέον το γεγονός ότι το πανεπιστήμιο δύναται να «δημιουργεί» γνώσεις και επιχειρήματα τόσο κοινωνικής νομιμοποίησης όσο και κοινωνικής αμφισβήτησης εξηγεί με το δι-

αιγέστερο τρόπο το μόνιμο και έντονο ενδιαφέρον των επιμέρους συμφερόντων όχι απλά για αποτελεσματική λειτουργία γενικά και αόριστα, αλλά για μια λειτουργία που θα εξυπηρετεί κατά προτεραιότητα τις ιδιαίτερές τους επιδιώξεις παράγοντας τις απαιτούμενες νομιμοποιητικές και άλλες, για το σκοπό αυτό, γνώσεις.

Από την άλλη μεριά, το πανεπιστήμιο ως ξεχωριστή κοινωνική οντότητα είναι αναμενόμενο να διαμορφώνει και το ίδιο τις δικές του αντιλήψεις για το ποια είναι η αποστολή του και με ποιους τρόπους μπορεί να την επιτελέσει με τον ορθολογικότερο δυνατό τρόπο. Ακόμα ευρισκόμενο στο επίκεντρο των επιμέρους προσπαθειών επηρεασμού του μπορεί με μεγαλύτερη ευχέρεια να διακρίνει την περίτεχνα συγκαλυμμένη μεροληπτικότητα των επιμέρους επιχειρημάτων. Οι επιστημονικές αυτές αρκούν για να δείξουν ότι εστίες διαφωνιών για τη φύση, την οργάνωση και το έργο του πανεπιστημίου δεν αναφύονται μόνο ανάμεσα στα επιμέρους κοινωνικά συμφέροντα, αλλά και ανάμεσα σε αυτά και το ίδιο το πανεπιστήμιο, και ακόμα ανάμεσα στα μέλη και τις κατηγορίες της ίδιας της πανεπιστημιακής κοινότητας.

Ερίδες αναφύονται, επίσης, και γύρω από το ζήτημα της προσαρμογής και της εξέλιξης του πανεπιστημίου. Η οικονομία αλλάζει, τα δεδομένα μεταβάλλονται, τίποτε δεν παραμένει σταθερό για πάντα. Το πανεπιστήμιο οφείλει όχι απλώς να εξελίσσεται, αλλά να πρωτοπορεί χαράσσοντας δρόμους. Η γνώση πολλαπλασιάζεται με επιταχυνόμενους ρυθμούς, οι επιστημονικές και επαγγελματικές ειδικεύσεις επίσης, οι ανάγκες μεταβάλλονται, όπως και τα μέσα για την ικανοποίησή τους, νέες δυνατότητες και νέοι περιορισμοί προκύπτουν... Το πανεπιστήμιο οφείλει επίσης να προσαρμόζεται και να εκσυγχρονίζεται. Και στην προκειμένη περίπτωση διαφωνίες επί της αρχής δεν αναφύονται. Όλοι συμφωνούν στο αυτονόητο της αλλαγής, όταν τα γεγονότα την επιτάσσουν. Οι διαφορές ξεπηδούν μόλις αρχίσουν να τίθενται συγκεκριμένα ερωτήματα όπως: ποιες αλλαγές και προσαρμογές πρέπει να γίνουν; προς ποια κατεύθυνση; με ποιες διαδικασίες; με ποια μέσα;

Βαρύνουσα, τέλος, πηγή διαφωνίας τόσο για την αποστολή του πανεπιστημίου όσο και τους στόχους και τα κριτήρια αξιολόγησης του πανεπιστημιακού έργου αποτελεί και το θέμα της χρηματοδότησης της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης. Υπάρχουν πολιτικές και γενικότερα κοινωνικές δυνάμεις οι οποίες υποστηρίζουν ότι το ζήτημα της αξιολόγησης του πανεπιστημιακού έργου ως κοινωνικού αιτήματος προκύπτει μόνο στις περιπτώσεις που οι σχετικές υπηρεσίες παρέχονται δωρεάν. Εξ αντιδιαστολής προκύπτει ότι η κατάργηση της δωρεάν πανεπιστημιακής εκπαίδευσης «καταργεί» και τα προβλήματα της αξιολόγησης. Η θέση αυτή υιοθετείται μόνο από τους συντηρητικούς νεοφιλελεύθερους και, επειδή πρόκειται για εξαιρετικά περιθωριακή αντίληψη, δε θα επεκταθούμε σε λεπτομερή απόχρουσή της. Αρκεί να σημειωθεί ότι ακόμα και στην περίπτωση που χάριν του διαλόγου θα γινόταν αποδεκτή παρόμοια θέση, το πρόβλημα θα παρέμενε στην ουσία του. Το κοινωνικό ενδιαφέρον για αποτελεσματική λειτουργία των θεσμών δεν περιορίζεται μόνο στους δημόσιους αλλά επεκτείνεται και στους ιδιωτικούς, άρα και στο πανεπιστήμιο των διδάκτρων.

γ) Η διάσταση της αυτονομίας

Η καθιέρωση της αυτονομίας και η συνακόλουθη θεσμοθέτησή της στα συντάγματα όλων σχεδόν των δημοκρατικών πολιτειών προέκυψε ιστορικά, καθώς ευρύτερα στρώματα της κοινωνίας συνειδητοποιούσαν τη χρησιμότητα της ρύθμισης αυτής. Υπερβάλλοντας

κάτω θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η αυτονομία συνιστά προϋπόθεση ακόμα και στην περίπτωση που το πανεπιστήμιο θα περιοριζόταν στην επιτέλεση ανστηρά προδιαγεγραμμένου έργου. Η αυτονομία αποτελεί προϋπόθεση προκειμένου ένας οργανισμός να δινηθεί να συναρμόσει και να εξισορροπήσει με αποτελεσματικό τρόπο αντιφατικές μεταξύ τους επιδιώξεις. Κατά συνέπεια, για να αποδώσει το πανεπιστήμιο έργο, οποιοδήποτε έργο, έχει ανάγκη από ζωτικό χώρο, όπου να δύναται να κινείται ελεύθερα, να σχεδιάζει και να αυτοσχεδιάζει, να προγραμματίζει και να πειραματίζεται.

Η θεσμική αυτονομία και η οικονομική ανεξαρτησία στη σφαίρα της οργάνωσης-διοίκησης, σε συνδυασμό με την ακαδημαϊκή ελευθερία στη σφαίρα της παιδευτικής-ερευνητικής λειτουργίας, αποτελούν μηχανισμούς περιχαράκωσης του πανεπιστημίου από ανοιχτούς παρεμβατισμούς ή υποδόριους επηρεασμούς, οι οποίοι το εμποδίζουν να πραγματοποιήσει την επιστημονική του αποστολή. Τα τελευταία χρόνια πληθαίνουν οι περιπτώσεις στις οποίες ένας καίριος κοινωνικός θεσμός, αυτός της αγοράς, αναδεικνύεται σε επικυρίαρχο, εκτοπίζοντας όλους τους άλλους στο περιθώριο, με προφανείς επιπτώσεις στον προσανατολισμό και την ποιότητα της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης. Η καθιερωμένη, κατά τη μεταπολεμική κυρίως περίοδο, εξισορρόπηση στην ικανοποίηση κοινωνικών και ατομικών αξιών ανατρέπεται και το πανεπιστήμιο προσανατολίζεται αποκλειστικά στις ατομικές αξίες. Πληθαίνουν τα παραδείγματα πολλών ανώτατων ιδρυμάτων στις χώρες της ΕΕ, τα οποία πιεζόμενα από την αγοραία ιδεολογία και τις συνακόλουθες μεροληπτικές αξιολογήσεις στρέφουν μονοσήμαντα τη δράση τους στην παραγωγή έργου ποσοτικά αποτιμήσιμου με τα κριτήρια και τις αξίες της επικρατούσας δύναμης¹⁸.

Σε όσες χώρες η ιδεολογία της αγοράς έχει καταστεί κυρίαρχη, οι επιπτώσεις στην παιδευτική-ερευνητική λειτουργία του πανεπιστημίου υπήρξαν άμεσες. Τα προγράμματα σπουδών και οι λοιπές λειτουργίες προσαρμόστηκαν στην ανάγκη παραγωγής άμεσα εφαρμόσιμων γνώσεων και δεξιοτήτων. Βέβαια η απόκτηση παρόμοιων γνώσεων δεν αποτελεί αυτή καθαυτή ελάττωμα¹⁹. Το πρόβλημα συνίσταται μάλλον στο ότι όσοι υποβάλλονται σε παρόμοια εκπαίδευση χάνουν τις εγγενείς δυνατότητες για πρωτότυπη και δημιουργική σκέψη. Μαθαίνουν να συμπεριφέρονται ως «απλοί επαγγελματίες που εργάζονται και σκέπτονται τόσο δογματικά και παραδοσιακά όσο και ο γεωργός που οδηγεί το ομηρικό του αλέτρι»²⁰.

Οι εμπειρικές έρευνες των τελευταίων λίγων χρόνων αποκαλύπτουν ότι οι πολιτικές επιλογές μονοσήμαντης αξιολόγησης του πανεπιστημιακού έργου, με αναφορά αποκλειστικά σε κριτήρια και στοιχεία αντλούμενα από στενές ατομιστικές θεμελιώσεις, αποδεικνύονται όχι απλώς εσφαλμένες αλλά επικίνδυνες. Η αξιολόγηση στη βάση αγοραίων, αποκλειστικών, κριτηρίων μετεξελίσσεται ραγδαία σε γραφειοκρατική μέγκενη, η οποία συνθλίβει κάθε ικμάδα ελεύθερης αναζήτησης, δημιουργίας, αμφισβήτησης, διαφορετικότητας κ.λπ. Συνθλίβει δηλαδή τις ιδιότητες που συνιστούν από καταβολής της την ουσία της πανεπιστημιακής πράξης.

Σε σχέση με αυτό το θέμα, ενδεικτική και πολλαπλά διδακτική είναι η περίπτωση του Ηνωμένου Βασιλείου. Το σύστημα αξιολόγησης των βρετανικών πανεπιστημίων που επέβαλε η κυβέρνηση Θάτσερ στέφθηκε με απόλυτη επιτυχία, με την έννοια ότι επέφερε τα σκοπούμενα αποτελέσματα. Λίγοι όμως θα συμφωνήσουν ότι τα τελευταία υπήρξαν κοινωνικά επιθυμητά. Η παρατηρούμενη, τα τελευταία χρόνια, ραγδαία υποβάθμιση της ποιότη-

τας των βρετανικών πανεπιστημίων και η άκρατη εμπορευματοποίηση των σπουδών αποτελούν αδιάψευστη απόδειξη της επιβλαβούς επίπτωσης της υποταγής του πανεπιστημίου στην αγορά.

Η ίδια κριτική ασκείται από πολλούς εναντίον της ερευνητικής πολιτικής τόσο στο επίπεδο της ΕΕ όσο και στη χώρα μας. Η πολιτική αυτή χύθηκε σε αποκλειστικώς αγοραία καλούπια και αγοραίες λογικές, με συνέπεια να αναπτυχθούν δυνάμεις, σχέσεις, διαπλοκές και διασυνδέσεις οι οποίες όχι μόνο δεν προώθησαν την έρευνα, αλλά οδήγησαν σε σπατάλη πόρων και στην υπονόμηση του δημόσιου πανεπιστημίου. Η επισήμανση ορισμένων από τις πολλές παρενέργειες αρκούν για να στηρίξουν τη διαπίστωση μας αυτή: προσανατολισμός σε μη βασική έρευνα, διάβρωση της πανεπιστημιακής ζωής και της ακαδημαϊκής ιεραρχίας, που στηρίζεται στα πρωτεία της γνώσης και της επιστημονικής αξίας, ανάμιξη στοιχείων δημόσιου και ιδιωτικού χωρίς ουσιαστική μελέτη των προβλημάτων και των συνεπειών, ανησυχητικός πολλαπλασιασμός φαινομένων εκμετάλλευσης φοιτητών από τους πανεπιστημιακούς δασκάλους, καιροσκοπική συμπεριφορά, εμπόριο ψήφων στα συλλογικά όργανα είναι ορισμένες από τις παρενέργειες του τρόπου χρηματοδότησης της πανεπιστημιακής έρευνας στη χώρα μας.

δ) Φύση και διαστάσεις του πανεπιστημιακού έργου

Ερχόμαστε τώρα στην πιο κρίσιμη πτυχή της πολιτικής αξιολόγησης του πανεπιστημιακού έργου. Ανεξάρτητα από μέθοδο, κριτήρια και όλα τα παρεπόμενα σχετικά, προκειμένου να μετρηθεί, εκτιμηθεί ή αποτιμηθεί με οποιονδήποτε τρόπο το όφελος ενός αγαθού, οπωσδήποτε και αν νοείται αυτό, πρέπει αναγκαστικά να γνωρίζουμε την υφή, τη σύσταση και τις ανάγκες που αυτό θεραπεύει. Πρέπει δηλαδή να είμαστε σε θέση να το αναγνωρίσουμε στην πράξη, να το ορίσουμε εννοιολογικά και να σταθμίσουμε την αξία του με επιστημονικά αποδεκτό τρόπο. Οι εν λόγω προϋποθέσεις δύσκολα ικανοποιούνται στην περίπτωση του πανεπιστημιακού έργου. Οι σχετικές δυσκολίες δεν πηγάζουν μόνο από το πολυσύνθετο του έργου, π.χ. παροχή παιδείας, καλλιέργεια πνεύματος, προώθηση της επιστήμης, κατάρτιση επαγγελματιών, παραγωγή γνώσης κ.λπ. Ούτε προέρχονται μόνο από τις προφανείς ατέλειες της αγοράς στην παραγωγή και κυκλοφορία αυτού του αγαθού, όπως είναι οι εξωτερικές οικονομίες, η ασύμμετρη πληροφόρηση, η απουσία παράπλευρων αγορών (π.χ. πιστωτική αγορά), η καιροσκοπική συμπεριφορά κ.λπ. Τα κρίσιμα εμπόδια είναι άλλης φύσης. Σημαντικές πτυχές του πανεπιστημιακού έργου δεν προσφέρονται σε άμεσες μετρήσεις ή έμμεσες εκτιμήσεις, επειδή απλώς ουδείς τις γνωρίζει *ex ante*.

Βέβαια, όπως επισημάνθηκε, το πανεπιστήμιο παράγει μεγάλο φάσμα «προϊόντων», τα οποία προσφέρονται στην ποσο[τι]κο[ποίηση] και τη μέτρηση. Για παράδειγμα μπορούμε να μετρήσουμε τον αριθμό των δικηγόρων, των μηχανικών, των γιατρών κ.ά. Ακόμα μπορούμε με λιγότερη ακρίβεια να μετρήσουμε και την ποιότητά τους, χρησιμοποιώντας κάποια εύλογη κλίμακα βαθμολογίας, αν και στην περίπτωση αυτή τα προβλήματα αντικειμενικότητας, συγκρισιμότητας και άλλα συναφή τοιαύτα είναι τόσο πολυάριθμα, ώστε η όλη διαδικασία απογυμνώνεται από οποιοδήποτε ουσιαστικό νόημα. Η ποιότητα αρνείται να μετατραπεί σε ποσότητα.

Όμως, στην ιεραρχία των λειτουργιών του πανεπιστημίου την ανώτερη θέση κατέχει η

δημιουργία επιστημονικής γνώσης, η οποία, σε τελευταία ανάλυση, είναι εκ των προτέρων άγνωστη, άχρονη και άτοπη. Η γνώση «αποτελεί το μόνιμο, ανεξάντλητο, επαναστατικό στοιχείο που ζωογονεί, ανατρέπει ή αντικαθιστά τους πολιτισμούς, τροποποιεί ή ανανεώνει το περιεχόμενο της παιδείας, διαμορφώνει ή διασπά τα συστήματα αξιών, ανοίγει διαρκώς νέους δρόμους στις τεχνικές, μεταβάλλει συνεχώς τη σημασία του χρόνου και του διαστήματος»²¹.

Πολύ συχνά όχι μόνο δε γνωρίζουμε ποια θα είναι η νέα γνώση, αλλά αδυνατούμε ακόμα να εκτιμήσουμε την πραγματική αξία, τρέχουσα και μελλοντική, μιας νέας σύλληψης ή μιας νέας επινόησης. Σε άλλες πάλι περιπτώσεις, πολύτιμες γνώσεις έχουν παραμείνει για παρατεταμένα χρονικά διαστήματα αδρανείς, επειδή δεν είχαν δημιουργηθεί οι γενικότερες συνθήκες (συμπληρωματικές γνώσεις, ανάπτυξη τεχνολογίας, τεχνικής κ.λπ.), προκειμένου να αξιοποιηθούν με τον έναν ή τον άλλο τρόπο. Η δημιουργία νέας γνώσης είναι πάντα ένα ταξίδι στο άγνωστο. Το Σωκράτειο «εν οίδα ότι ουδέν οίδα» δεν εμπεριέχει μόνο τη γνωστή «ειρωνεία», αλλά και την αλήθεια ότι η νέα γνώση είναι άγνωστη πριν από τη δημιουργία της. Μπορούμε κατά συνέπεια βάσιμα να υποστηρίξουμε ότι η γνωστική πρόοδος αποτελεί μη προβλέψιμη διαδικασία και κανένας εξωπανεπιστημιακός θεσμός, π.χ. αγορά ή κράτος, δεν μπορεί να διεκδικήσει τεκμήριο αρμοδιότητας για το πώς μπορεί να πραγματοποιηθεί. Αντίθετα, μπορούμε βασίμως να ισχυριστούμε ότι αυτή η αρμοδιότητα ανήκει σε αυτούς που εργάζονται για τη δημιουργία της.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό του πανεπιστημιακού έργου, ιδιαίτερα η παραγωγή γνώσης, συνίσταται στη συλλογική δημιουργία. Οσοδήποτε και αν η επινόηση της νέας γνώσης συνδέεται με την πρωτότυπη, ενσυνείδητη, προσπάθεια του επιστήμονα-ερευνητή ως ατόμου, σε τελευταία ανάλυση παραμένει συλλογικό έργο. Όχι μόνο με την έννοια ότι κάθε νέα γνωστική κατάκτηση προϋποθέτει τη συνεργασία πολλών ερευνητών και πολλών επιστημονικών εξειδικεύσεων, αλλά πρωταρχικά επειδή κάθε νέα επινόηση στηρίζεται στη σωρευμένη ανά τους αιώνες συλλογική σοφία και γνώση²². «Κανένα από τα σπουδαία επιτεύγματα τεχνικής ανάπτυξης των τελευταίων χρόνων —στην ατομική ενέργεια και στις εφαρμογές της, στις σύγχρονες αεροπορικές συγκοινωνίες, στη μοντέρνα ηλεκτρονική ανάπτυξη, στις τελειοποιήσεις των ηλεκτρονικών υπολογιστών, στις πιο σπουδαίες καινοτομίες της γεωργίας— δεν οφείλεται σε ατομικό εφευρέτη που έδρασε μέσα στο σύστημα της αγοράς»²³.

Αν και δε γνωρίζουμε ποια είναι και ποιος πραγματικά δημιουργεί τη γνώση που αναζητούμε, ποια είναι η αλήθεια που προσδοκούμε, ξέρουμε με ποιους τρόπους μπορούμε να την αποκτήσουμε. Γνωρίζουμε ποιες συνθήκες, περιβάλλοντα, ρυθμίσεις είναι πρόσφορα για τη δημιουργία της. Γνωρίζουμε ποιες παιδευτικές-μαθησιακές διαδικασίες εννοούν την εμφάνισή της και ποιες όχι. Γνωρίζουμε τι ιδιότητες πρέπει να έχει η γνώση. Όχι αποκρυσταλλωμένες συνταγές, αλλά μεθοδολογία αναζήτησης της γνώσης. Όχι πρότυπα και πρακτικές επίλυσης γνωστών προβλημάτων, αλλά ικανότητες και δεξιότητες αντιμετώπισης του άγνωστου και του πρωτόφαντου. Γνωρίζουμε ότι οι προϋποθέσεις αυτές ξεφυτρώνουν σε συνθήκες φιλοπρόοδης ελευθερίας, όπου εξάπτεται η φαντασία και πυροδοτείται το πάθος της αναζήτησης, όπου καλλιεργείται η αμφισβήτηση και η κριτική, όπου ενθαρρύνεται η περιέργεια και ο πειραματισμός, όπου ενδυναμώνεται το πνεύμα ανατροπής και δημιουργίας. Η ιστορία διδάσκει σε ποια κοινωνικο-πολιτικά περιβάλλοντα και σε ποιους θε-

σμούς ανθίζει η έρευνα, η επιστήμη, η τέχνη, ο πολιτισμός και σε ποια μαραζώνουν. Γνωρίζουμε ακόμα σε ποιες ιστορικές συγκυρίες και γιατί η λειτουργία του πανεπιστημίου και η δημιουργία νέας γνώσης τέθηκαν στην υπηρεσία του ανθρώπου, της κοινωνίας και της φύσης και σε ποιες υποτάχθηκαν σε επιμέρους συμφέροντα και σκοτεινές δυνάμεις.

Ας επισημάνουμε, τέλος, ότι, ακόμα και όταν δε γνωρίζουμε ποιο ακριβώς θα είναι το περιεχόμενο της νέας γνώσης, γνωρίζουμε —αν και στο θέμα αυτό υπάρχουν αγεφύρωτες, όπως σημειώθηκε ήδη σε άλλο σημείο, διαφορές— ότι το πανεπιστημιακό έργο οφείλει να υπηρετεί την ιδέα της προόδου, όχι απλώς των ατόμων αλλά της κοινωνίας και των λαών. Οφείλει να προάγει το ιδανικό της ειρήνης και της συναδέλφωσης των εθνών, να προωθήει την αλληλοκατανόηση και τη συνεργασία λαών και πολιτισμών, να ενδυναμώνει τα κινήματα αλληλεγγύης, ισοπολιτείας, οικονομικής δημοκρατίας και κοινωνικής προστασίας. Οφείλει ακόμα να ευαισθητοποιεί και στο μέτρο του δυνατού να στρατεύει τους ανθρώπους στο μέγα θέμα της εποχής, την προστασία του περιβάλλοντος, που απειλείται θανάσιμα από την αλόγιστη ανάπτυξη, την οποία επιβάλλουν οι τυφλές δυνάμεις της αγοράς και της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας. Το ζήτημα αν το πανεπιστήμιο ανταποκρίνεται σε αυτά τα αιτήματα ζωής ή όχι εξαρτάται από τη σύνθεση των κοινωνικών δυνάμεων, από τους πολιτικούς θεσμούς και από το κυρίαρχο ηθικό και αξιακό πλαίσιο²⁴.

ε) Ακαδημαϊκή ελευθερία και ακαδημαϊκή ευθύνη

Το πανεπιστήμιο είναι ίσως ο μοναδικός σύγχρονος θεσμός που δεν μπορεί να αναπτυχθεί ή έστω να διατηρηθεί στη ζωή, χωρίς να επαναστατικοποιεί αδιαλείπτως τις ιδέες και τους τρόπους λειτουργίας του, διατηρώντας παράλληλα τη γνώριμη οργανωτική και λειτουργική ταυτότητα. Ο θεσμός που εξασφαλίζει τις προϋποθέσεις είναι η ακαδημαϊκή ελευθερία. Αν και το εννοιολογικό περιεχόμενο του θεσμού αυτού αποτελεί επίδικο ζήτημα, ο σκληρός πυρήνας του περιλαμβάνει μια διττή διάσταση: (α) *ευχέρεια* ή *δυνατότητα* για ελεύθερο στοχασμό, διδασκαλία και έρευνα και (β) *ευθύνη* ή *υποχρέωση* για ελεύθερο στοχασμό, διδασκαλία και έρευνα. Ας σημειωθεί παρενθετικά ότι η διάσταση της ακαδημαϊκής ελευθερίας, με τη διττή έννοια, υπερβαίνει τα στενά όρια του πανεπιστημιακού λειτουργήματος και σηματοδοτείται γενικότερα ως καθήκον απέναντι στον άνθρωπο, την κοινωνία και τη φύση, όχι ξεχωριστά αλλά ως αλληλεξαρτώμενη ενότητα. Επισημαίνεται επίσης ότι η ακαδημαϊκή ελευθερία δεν αποτελεί απλώς προϋπόθεση πραγμάτωσης του πανεπιστημιακού έργου αλλά και ελεγκτικό μηχανισμό εξασφάλισης του καλύτερου δυνατού αποτελέσματος σε κάθε συγκεκριμένη συγκυρία.

Μόνο σε συνθήκες ακαδημαϊκής ελευθερίας δημιουργούνται οι αναγκαίες προϋποθέσεις για να επιτελέσει το πανεπιστήμιο την αποστολή του. Η ερευνητική ατμόσφαιρα, το πνεύμα αμφισβήτησης, η εικονοκλαστική νοοτροπία, η μαθησιακή μέθεξη, η διάθεση αποδόμησης και επανασύνθεσης, η διακίνηση και η κριτική ιδεών και άλλες παρεμφερείς δραστηριότητες ευδοκιμούν αποκλειστικά σε περιβάλλοντα ακαδημαϊκής ελευθερίας και ακαδημαϊκής ευθύνης. Και ακόμα, μόνο σε συνθήκες ακαδημαϊκής ελευθερίας διαπλάθονται οι προϋποθέσεις για λειτουργικά χρήσιμη και αποτελεσματική αξιολόγηση της απόδοσης του πανεπιστημίου.

Προκειμένου όμως να υπάρξει η ακαδημαϊκή ελευθερία, τόσο ως πλαίσιο δημιουργίας

όσο και ως μηχανισμός ελέγχου, πρέπει να ικανοποιείται σειρά από αναγκαίες θεσμικο-οργανωτικές προϋποθέσεις, τόσο εξωτερικές ως προς το πανεπιστήμιο όσο και εσωτερικές. Στις πρώτες περιλαμβάνονται οι διαστάσεις αυτονομίας από το κράτος, την αγορά ή οποιοδήποτε άλλο κέντρο ισχύος. Βέβαια η αυτονομία δεν εξαρτάται μόνο από θεσμικές και οργανωτικές εξασφαλίσεις, αλλά και από άλλους παράγοντες, όπως είναι η χρηματοδοτική αυτονομία —με την έννοια ότι η κοινωνία παρέχει τους αναγκαίους οικονομικούς πόρους. Οποιαδήποτε μορφή αγοραίας χρηματοδότησης υπονομεύει τη διάσταση της ακαδημαϊκής ελευθερίας, θέτοντας μικρότερα ή μεγαλύτερα προσκόμματα στη λειτουργία του πανεπιστημίου. Την ίδια επίδραση ασκεί και κάθε μορφή άμεσης ή έμμεσης κρατικής κηδεμονίας.

Ανάμεσα στις εσωτερικές προϋποθέσεις κρίσιμος είναι ο ρόλος της δημοκρατικής διοίκησης και λειτουργίας από το σώμα των ακαδημαϊκών πολιτών. Κάθε άλλη μορφή διοίκησης, εκτός της δημοκρατικής διοίκησης των ισοτίμων, μπορεί να αποβεί τροχοπέδη. Η προϋπόθεση αυτή υποσκάπτεται καίρια, όταν στη λειτουργία του πανεπιστημίου παρεισάγονται διαδικασίες και μηχανισμοί ιδιωτικής εξουσίας. Για παράδειγμα, η κατεθυνόμενη χρηματοδότηση, ανεξάρτητα αν είναι σκόπιμη ή τυχαία, συντελεί στην άτυπη συγκρότηση ομάδων ή εστιών ισχύος —οικονομικής στην προκειμένη περίπτωση—, με συνέπεια την ανατροπή της δημοκρατικής διοίκησης των ισοτίμων. Τη δημοκρατική διοίκηση επηρεάζει επίσης σε μεγάλη έκταση και το σύστημα που διέπει τις εργασιακές σχέσεις των πανεπιστημιακών δασκάλων και ιδιαίτερα τις προσλήψεις, τις προαγωγές, τη μονιμότητα και τις λοιπές συνθήκες. Η θεσμική κατοχύρωση του πανεπιστημίου να παράγει και να αναπαράγει το διδακτικό-ερευνητικό προσωπικό του συνιστά σημαντικό μέτρο εξασφάλισης, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι στην πράξη δεν παρατηρούνται δυσλειτουργίες ή σαφείς παραβιάσεις των αρχών από τους ίδιους τους άμεσα εμπλεκόμενους.

Οι προηγούμενες επισημάνσεις γύρω από τη φύση του πανεπιστημιακού έργου και τις προϋποθέσεις «παραγωγής» του συνεπάγονται άνευ ετέρου ότι οι εξωτερικές επεμβάσεις στη λειτουργία του πανεπιστημίου δεν μπορούν να θεμελιωθούν σε αντικειμενικά επιχειρήματα αποτελεσματικότητας. Η διαπίστωση αυτή συνιστά ένα κατ' αρχήν αρνητικό πρόκριμα ενάντια σε αγοραίες ή άλλες ποσοτικο-αποτιμητικές διαδικασίες οικονομίστικης αξιολόγησης και υπέρ μορφών διαδικαστικής αξιολόγησης, όπου το επίκεντρο μετατοπίζεται στις προϋποθέσεις αποτελεσματικής δράσης του πανεπιστημίου. Οι ίδιες αυτές επισημάνσεις αποτελούν επίσης επιχειρήματα υπέρ της άποψης ότι οι μόνοι, φύσει και θέσει, που νομιμοποιούνται να διατυπώνουν έγκυρη άποψη είναι σε κάθε περίπτωση τα μέλη της πανεπιστημιακής κοινότητας, κατά πρώτο λόγο τα μέλη του διδακτικού-ερευνητικού προσωπικού, που, κατά τεκμήριο, πραγματοποιούν το πανεπιστημιακό έργο και επινοούν τη νέα γνώση.

Οι προηγούμενες θέσεις δεν πρέπει να ερμηνευθούν ως άρνηση κάθε μορφής ποσοτικής αξιολόγησης. Απλώς επισημαίνουν την ανάγκη για μη επικέντρωση στις ποσοτικές εκφάνσεις του πανεπιστημιακού έργου —μια και το σημαντικότερο μέρος του δεν προσφέρεται ούτε στην κωδικοποίηση ούτε, πολύ περισσότερο, σε μέτρηση. Και τονίζουν την ανάγκη για προσανατολισμό της έρευνας στη φύση, την οργάνωση και τη λειτουργία του θεσμού αυτού, δηλαδή στις συνθήκες και τις διαδικασίες παραγωγής του. Από την άποψη αυτή, η ακαδημαϊκή ελευθερία, η οποία αυτονόητα προϋποθέτει και την αυτονομία, πρέπει να βρι-

σκονται στο επίκεντρο της αξιολόγησης και τούτο επειδή ο τρόπος με τον οποίο πραγμάτωνται στην πράξη ενέχει εξαιρετική σπουδαιότητα. Ειδικότερα η ακαδημαϊκή ελευθερία, ακόμα και όταν κατοχυρώνεται θεσμικά, δε σημαίνει ότι στην πράξη λειτουργεί με τον ενδεδειγμένο τρόπο, δηλαδή ως «ατμομηχανή» παίδευσης και δημιουργίας γνώσης από τη μια και ως μηχανισμός αυτοελέγχου και αποτελεσματικής λειτουργίας από την άλλη. Όπως συμβαίνει με όλα τα ρυθμιστικά πλαίσια συλλογικής δράσης, ιδιαίτερα όταν το συλλογικό όργανο συγκροτείται από ομότιμα μέλη, η πρακτική εφαρμογή της αρχής παρουσιάζει ατέλειες, οι οποίες διογκώνονται και από τις εγγενείς αδυναμίες της συλλογικής δράσης. Σε κάθε περίπτωση η προσπάθεια να διαπιστωθεί σε ποιο βαθμό οι άμεσα εμπλεκόμενοι ακολουθούν προσήκουσες συμπεριφορές συνιστά καθήκον που απορρέει από την ίδια τη λογική της ακαδημαϊκής ευθύνης και πρέπει να αποτελούν αντικείμενο αξιολόγησης.

Ας δούμε, κλείνοντας, πώς αντιμετωπίζουν τις διαστάσεις της αυτονομίας και της ακαδημαϊκής ελευθερίας τα κείμενα της ΕΕ και οι εμπειρικές έρευνες που διεξήχθησαν σύμφωνα με τις προδιαγραφές που εμπεριέχονται σε αυτά. Αν κανείς σταθεί στην επιφάνεια των διατυπώσεων, θα αποκομίσει την εντύπωση ότι οι παραπάνω αρχές γίνονται αποδεκτές. Όμως η διεύθυνση στα αξιακά θεμέλια και στην ουσία των μέτρων και των πρακτικών αξιολόγησης αποκαλύπτει μια διαφορετική εικόνα. Η αξιολογική πολιτική επιχειρεί μια μεγάλη ιστορική ανατροπή. Επιχειρεί να τοποθετήσει στη θέση του πανεπιστημίου της αυτονομίας και της ακαδημαϊκής ελευθερίας το πανεπιστήμιο της αγοράς. Η υποβόσ庫ουσα διάθεση για έλεγχο του πανεπιστημίου ως χώρου «παραγωγής» κοινωνικής κριτικής αποκαλύπτεται τη στιγμή που περνούμε από τις διακηρύξεις στα κριτήρια και τις μεθόδους αξιολόγησης. Στα τελευταία αυτά, όπως επισημάναμε ήδη, δεν περιλαμβάνονται παρά μονάχα αγοραία κριτήρια και αξίες.

στ) Η ιδιαιτερότητα των πανεπιστημίων

Από μακροσκοπική άποψη τα πανεπιστήμια φαντάζουν ομοιόμορφα και αυτή η αίσθηση επικρατεί ανάμεσα στους μη ειδικούς. Η πραγματικότητα βέβαια μικρή σχέση έχει με αυτή την εντύπωση. Η εκ του πλησίον θεώρηση αποκαλύπτει ότι κάθε πανεπιστήμιο έχει τη δική του ξεχωριστή «προσωπικότητα», διακριτή και αναγνωρίσιμη. Οι διαφορές ανατρέχουν σε ποικίλους παράγοντες και αίτια όπως: διαφορετικές ιστορίες, παραδόσεις, βαθμός αυτονομίας, διαφορετικά εθνικά θεσμικά πλαίσια, διαφορετικές επιδιώξεις, διαφορετικά οικονομικά μέσα, διαφορετικά επίπεδα εξέλιξης κ.λπ. Η γνώση που σωρεύτηκε τα τελευταία χρόνια, (και) με αφορμή τις εμπειρικές αξιολογήσεις διαφόρων πανεπιστημίων, δείχνει ότι τα συστήματα οργάνωσης, διοίκησης και λειτουργίας, όπως επίσης τα προγράμματα σπουδών, οι διδακτικο-μαθησιακές πρακτικές, οι ρυθμίσεις που καθορίζουν την ερευνητική δραστηριότητα, καθώς και η ίδια η χρηματοδότηση, χαρακτηρίζονται από μεγάλες ανομοιομορφίες και είναι αυτές που προσδίδουν στα επιμέρους ιδρύματα την ιδιαίτερη οργανωτική και ακαδημαϊκή ταυτότητά τους. Πρέπει να σημειωθεί επίσης, αν και υπονοείται, ότι οι διαφορές δεν περιορίζονται σε διεθνές μόνο επίπεδο, αλλά αναφέρονται και ανάμεσα στα ιδρύματα επιμέρους χωρών. Κάθε πανεπιστήμιο έχει τη δική του ιστορία, τη δική του ταυτότητα.

Από την οπτική της αξιολόγησης δυο ερωτήματα παρουσιάζουν εξαιρετικό ενδιαφέρον: i) πώς θα εκτιμηθεί, μετρηθεί ή αποτιμηθεί η σημασία που έχουν οι διαφορές αυτές στην

όλη λειτουργία κάθε πανεπιστημίου χωριστά και ii) πώς μπορεί να συγκριθούν και να ιεραρχηθούν ανόμοιοι μεταξύ τους οργανισμοί. Τα ερωτήματα αυτά δύσκολα απαντώνται με τρόπο έλλογο και πρακτικό ταυτόχρονα. Βέβαια είναι φανερό ότι, στο βαθμό που οι διαφορές υπάρχουν, πρέπει να λαμβάνονται υπόψη με κάποιο πρόσφορο τρόπο. Σε κάθε περίπτωση δεν πρέπει να αγνοούνται, όπως συμβαίνει πολύ συχνά σε ορισμένες χώρες, όπου τα διάφορα ιδρύματα ταξινομούνται και ιεραρχούνται στη βάση αμφίβολων κριτηρίων αξίας. Υποστηρίζουμε ότι παρόμοιες ιεραρχήσεις ουδέποτε, ως τώρα, έχουν θεμελιωθεί με επιστημονικά αντικειμενικό τρόπο.

Ας δούμε όμως γιατί. Ένα μέρος αυτών των διαφορών οφείλονται σε εξωπανεπιστημιακούς παράγοντες, οι οποίοι βρίσκονται λιγότερο ή περισσότερο έξω και πέρα από τη δυνατότητα επηρεασμού του ίδιου του πανεπιστημίου, π.χ. η χρηματοδότηση. Κατά συνέπεια παρόμοιες διαστάσεις δεν πρέπει λογικά να αποτελούν στοιχεία ιεράρχησης. Από την άλλη μεριά υπάρχουν άλλες διαφορές, όπως είναι ο προσανατολισμός των σπουδών, η σύνθεση των προγραμμάτων, οι θεωρητικές κατευθύνσεις, το αξιακό και ιδεολογικό υπόβαθρο, η καλλιέργεια της κριτικής και άλλες συναφείς, οι οποίες είναι αμφίβολο αν μπορούν να ιεραρχηθούν με οποιονδήποτε τρόπο. Οι τελευταίες αυτές διαφορές αποτελούν στοιχεία μαθησιακού και ερευνητικού πλούτου, των οποίων η ενεργητική επίδραση στη δημιουργία νέας γνώσης και γενικότερα στην επιτέλεση της κοινωνικής αποστολής του πανεπιστημίου δύσκολα συλλαμβάνεται και ακόμα δυσκολότερα αποτιμάται.

Το γεγονός ότι έχουμε να κάνουμε με διαφορετικές ακαδημαϊκές οντότητες συνεπάγεται αντίστοιχες δεσμεύσεις στις όποιες πολιτικές ή πρακτικές αξιολόγησης. Η οικονομική επιστήμη (και όχι μόνο) υποδεικνύει ότι στις ιεραρχήσεις πρέπει να τηρείται ο κανόνας της κάθετης και της οριζόντιας ισότητας, που υπαγορεύει να αξιολογούνται τα όμοια όμοια και τα διαφορετικά διαφορετικά. Όμως η δυσκολία συνίσταται στο ότι δεν ξέρουμε πώς να σταθμίσουμε την αξία των διαφορών ούτε πώς να τις συγκρίνουμε και να τις ιεραρχήσουμε. Αξίζει, ωστόσο, να επισημανθεί ότι η πολιτική αξιολόγησης για την οποία μιλάμε υποβαθμίζει έντεχνα το ζήτημα αυτό.

Η κριτική ανάλυση των θέσεων που περιέχονται σε διάφορα κείμενα που καταγράφουν τις αρχές και τους στόχους της πολιτικής αξιολόγησης όσο και η εντρυφήση στις διαπιστώσεις των εμπειρικών αξιολογήσεων, όπως και όπου εφαρμόστηκαν, αποκαλύπτουν αντινομίες ή παράδοξα. Οι διαφορές επαινούνται στα λόγια και αγνοούνται στην πράξη. Αλλωστε η ανάδειξη της αγοράς στη θέση του αλάθητου τιμοδότη-αξιολογητή δεν επιτρέπει να τεθεί καν θέμα διαφορών, μια και αυτές συνεκτιμώνται και ενσωματώνονται αυτόματα στον «αξιοδοτικό» μηχανισμό των τιμών. Είναι ακριβώς αυτός ο λόγος που εξηγεί γιατί η ΕΕ θεωρεί ότι η αξιολόγηση πρέπει και μπορεί να επεκταθεί σε δια-ιδρυματική και διεθνική σύγκριση και ιεράρχηση των πανεπιστημίων στην Ευρώπη. Αν η αντίληψη της ομοιομορφίας και της ιεράρχησης επικρατήσει, θα έχει δυσμενείς επιπτώσεις στην εξέλιξη των πανεπιστημίων. Όλα τα ανώτατα ιδρύματα θα σπεύσουν να υιοθετήσουν τα ίδια οργανωτικά, λειτουργικά, διδακτικά και λοιπά πρότυπα, προκειμένου να καταλάβουν υψηλή θέση στην κλίμακα αξίας. Παρόμοια εξέλιξη θα σηματοδοτήσει, αν τυχόν επικρατήσει, την κατάλυση του πανεπιστημίου ως Universitas. Και ακόμα θα αποστερήσει από την αξιολόγηση το μόνο λόγο ύπαρξης, δηλαδή τη δυνατότητα να αποτελέσει μηχανισμό αυτοβελτίωσης.

κείων— τα εργαλεία και τας φιλοσοφίας του ανθρώπου, την ιατρικήν πρακτικήν του, την εικόνα του διά τον κόσμον, την θεώρησίν του διά την ζωήν, το κάθε τι γενικώς καθώς και τας ιδέας του διά το τι είναι ωραίον και δίκαιον και τας πνευματικὰς φιλοδοξίας του». Βλέπε: Schumpeter, J. A. (1972, 174-5), *Καπιταλισμός, Σοσιαλισμός και Δημοκρατία*, Αθήνα, ΚΕΠΕ.

14. Στον τομέα αυτό η συμβολή του Simon υπήρξε καθοριστική. Από το πλούσιο έργο του βλέπε: Simon, H. A. (1955), A Behavioral Model of Rational Choice, *Quarterly Journal of Economics*, 99-118. Simon, H. A. (1957), *Models of Man*, Wiley, New York.

15. Για το θέμα αυτό ξεχωριστό ενδιαφέρον παρουσιάζει η ακόλουθη εργασία: Sen, A. (1982), Rational Fools: A Critique of the Behavioural Foundations of Economic Theory, στο Sen, A., *Choice, Welfare and Measurement*, Oxford, Blackwell.

16. Τα σχετικά ζητήματα απασχολούν από καιρό πολλές συγγενείς επιστημονικές εξειδικεύσεις στο χώρο των κοινωνικών επιστημών, όπως τη δημόσια οικονομική, την οργάνωση και τη λήψη αποφάσεων, την οικονομική της επιχείρησης, τη δημόσια διοίκηση κ.λπ. Τις τελευταίες δυο με τρεις δεκαετίες οι πρόοδοι που σημειώνονται σε ένα ευρύ πεδίο σχετικών τομέων κάτω από την προμετωπίδα της νέας θεσμικής οικονομικής —θεωρία οργάνωσης και λήψης αποφάσεων, θεωρία κόστους συναλλαγών, θεωρία εντολέα-εντολοδόχου (θεωρία αντιπροσώπευσης)— προσφέρουν νέες ιδέες και νέα εργαλεία εμπειρικής εφαρμογής.

17. Στον τομέα αυτό η σύγχρονη έρευνα μελετά τις προϋποθέσεις διαμόρφωσης πρόσφορων πλεγματών κινήτρων, αντικινήτρων και ελέγχων που θα καθιστούν συμβατές τις επιδιώξεις της συλλογικής οντότητας —επιχείρησης ή οργανισμού— με τις επιμέρους ατομιστικές επιδιώξεις των δρώντων που εργάζονται ή δραστηριοποιούνται με οποιονδήποτε τρόπο στο πλαίσιο της. Χαρακτηριστικές είναι από την οπτική αυτή οι ακόλουθες εργασίες: Mirrlees, J. (1976), The Optimum Structure of Incentives and Authority within an Organization, *Bell Journal Of Economics*, 7: 105-131. Aoki, M. (1984), *The Co-operative Game Theory of the Firm*, Oxford, Clarendon Press. Williamson, O. E. (1985), *The Economic Institutions of Capitalism*, New York, Free Press. Milgrom, P. and Roberts, J. (1992), *Economics, Organizations and Management*, Englewood Cliffs, Prentice-Hall. Chandler, A. D. (1992), Organizational Capabilities and the Economic History of the Industrial Enterprise, *The Journal of Economic Perspectives*, 6: 79-100. Ειδικότερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι εργασίες που κινούνται στην περιοχή της δημόσιας οικονομικής όπως: Niskanen, W. (1973), *Bureaucracy: Servant or Master?* London, Institute Of Economic Affairs. Peacock, A (1979), *The Economic Analysis of Government*, Oxford, Robertson.

18. Για παράλληλους προβληματισμούς και κριτική της νεοφιλελεύθερης περί πανεπιστημίου αντίληψης βλέπε: Σταμάτης, Κ., *Το Πανεπιστήμιο στη Δίνη του Νεοφιλελευθρισμού*, Εισήγηση στο 7ο Συνέδριο του Ιδρυματος Σάχη Καράγιοργα, Πάντειο Πανεπιστήμιο 21-24 Απριλίου 1999.

19. Πολλές εμπειρικές έρευνες δείχνουν ότι η παρατηρούμενη κατά την τελευταία εικοσιπενταετία στροφή της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης σε επαγγελματικές επιδιώξεις και η παραμέληση της ευρύτερης θεωρητικής στήριξης, αν και βραχυχρόνια ασκεί θετικές επιπτώσεις στην προώθηση της παραγωγικότητας της οικονομίας, μακροχρόνια αποδεικνύεται επιβλαβής. Βλέπε: Olagiri, H. and Goto, A. (1993), *The Japanese System of Innovation: Past, Present and Future*, στο Nelson, R. (ed), *National Innovation Systems*, Oxford, Oxford University Press.

20. Βλέπε Γ. Κ. Βλάχος, Εισαγωγή στο βιβλίο του Χωραφά Δ. Ν. (1969, 17), *Η Επανάσταση της Γνώσεως*, Αθήνα, Παταζήσης.

21. Βλάχος, όπ. π., σελ. 13.

22. Χαρακτηριστική είναι από την άποψη αυτή η θέση του List. «Η παρούσα κατάσταση των εθνών είναι το αποτέλεσμα της συσσώρευσης όλων των ανακαλύψεων, εφευρέσεων, βελτιώσεων, τελειοποιήσεων, και των προσπαθειών όλων των γενών που έζησαν πριν από μας: αυτοί δημιούργησαν το διανοητικό κεφάλαιο της παρούσας ανθρώπινης ράτσας. Και η παραγωγικότητα κάθε ξεχωριστού έθνους είναι ανάλογη με το πόσο έχει μάθει να οικειοποιείται τα επιτεύγματα εκείνα των περασμένων γενεών και να τα αυξάνει με τα δικά του αποκτήματα». Βλέπε: List, F. (1841/1904, 113), *The National System of Political Economy*, London, Longman.

23. Galbraith, J. K. (1974, 75), *Economics and the Public Purpose*, London, Deutsch. (Ελληνική μετάφραση, *Οικονομία και Κοινό Συμφέρον*, Αθήνα, Παταζήσης).

24. Πάντως διεθνείς οργανισμοί, όπως η ΟΥΝΕΣΚΟ, διακατέχονται από παρόμοιες αντίληψεις. Βλέπε για παράδειγμα: OHE, UNESCO (1998), Higher Education in the Twenty-First Century Vision and Action, *World Conference on Higher Education*, Paris 5-9 October 1998.